

Izvorni naučni rad

UDK:654.032.07:94(620).03

Prof.dr. Edin Ramić^{1*}

**ADMINISTRATIVNO-UPRAVNA
ORGANIZACIJA OSMANSKOG CARSTVA**

Sažetak

U radu je predstavljena administrativno-upravna organizacija Osmanskog carstva. Pitanja formiranja, uređenja i administrativno-upravne podjele pojedinih provincija Osmanskog carstva, kao i pitanja uređenja i administrativne organizacije Carstva uopće, imaju višestruku važnost za historijsku, pravnu i upravnu nauku. Rasvjetljavanje ovih pitanja važno je već zbog same činjenice da je Osmansko carstvo stoljećima predstavljalo jednu od najvećih svjetskih imperija. Međutim, ova pitanja su isto tako važna sa stanovišta administrativno-upravne historije svih onih zemalja i naroda koji su duže ili kraće vrijeme živjeli u sklopu Osmanskog carstva. Poznavanje administrativne podjele nameće se često kao preduvjet za pravilno razumijevanje i uspješno rješavanje nekih ključnih pitanja, procesa i spoznaja.

Ključne riječi: *uprava, administracija, organizacija, Osmansko carstvo, ejalet, sandžak*

**ADMINISTRATIVE ORGANIZATION
OF THE OTTOMAN EMPIRE**

Summary

The paper presents the administrative organization of the Ottoman Empire. The issues of the formation, arrangement and administrative division of individual provinces of the Ottoman Empire, as well as the issues of the organization and administration of the Empire in general, have multiple relevance for historical, legal and administrative science. The illumination

---

¹ * Fakultet za upravu pridružena članica Univerziteta u Sarajevu

of these questions is important because of the fact that the Ottoman Empire for centuries was one of the world's largest empires. However, these questions are also important from the point of view of the administrative history of all those countries and peoples who lived for a longer or shorter period in the Ottoman Empire. Knowing the administrative division is often imposed as a prerequisite for proper understanding and successful resolution of some key issues, processes, and cognitions.

Key words: Administration, organization, Ottoman Empire, eyalet, sandzak

UVOD

Pitanja formiranja, uređenja i administrativno-upravne podjele pojedinih provincija Osmanskog carstva, kao i pitanja uređenja i administrativne organizacije Carstva uopće, imaju višestruku važnost za historijsku, pravnu i upravnu nauku. Rasvjetljavanje ovih pitanja važno je već zbog same činjenice da je Osmansko carstvo stoljećima predstavljalo jednu od najvećih svjetskih imperija. Prirodno je da se upravo u turskoj historiografiji najviše bave proučavanjem ovih problema, kao i drugih složenih pitanja koja u sebi sadrži događajima i procesima prebogata historija Osmanskog carstva. Međutim, ova pitanja su isto tako važna sa stanovišta historije svih onih zemalja i naroda koji su duže ili kraće vrijeme živjeli u sklopu Osmanskog carstva. Poznavanje administrativne podjele nameće se često kao preduvjet za pravilno razumijevanje i uspješno rješavanje nekih ključnih pitanja, procesa i spoznaja.

1. Historijsko-politički razvoj

1.1. Pojava Osmanlija

Turkmenska plemena krajem XIII stoljeća sve se više pomjeraju na zapad, tj. pritiskaju bizantske granice u zapadnoj Anadoliji. Glavni uzroci tog pomjeranja su: pritisak Mongola, potraga za boljom ispašom i mogućnost upada u susjedne kršćanske zemlje. Osnivač osmanske države, tj. kasnijeg Osmanskog carstva, bio je Osman, sin Erthogrula, jednog od turkmenskih

vođa.² Kao turkmenski vođa, Erthogrul je dobio od seldžučkog sultana Aladina II feudalne posjede i zemlje zvane bejlik (beylik) ili emirat, čije je sjedište bilo u gradu Söğütu, na bizantskoj granici unutar Male Azije.³ Kao i druge gazije, i Erthogrul je čuvao granicu i vršio povremene prepade prema bizantskom teritoriju. Prvobitni Erthogrulov emirat toliko je proširen stalnim ratovanjem da se pretvorio u državu. Prilika da se bore za islam privlačila je brojne gazije iz mnogih dijelova islamskog svijeta, a posebno razne turske etničke skupine, koje su ispred Mongola bježale u Anadoliju. Tako je gazijska struktura postepeno oblikovala osnovu za vojno-administrativnu organizaciju Erthogrulovog emirata. Ove posjede naslijedio je njegov sin Osman Gazi (1299.) čiji su posjedi, od svih anadolskih begova i emira, bili najistureniji prema južnim obalama Crnog mora i najbliži Bizantu i Balkanu. Prilikom opsade Nikeje (Iznik), nekadašnje bizantijske prijestolnice, 1302. godine, Osman je donogu potukao bizantsku vojsku, koja je pokušala pomoći opkoljenom gradu. Poslije ove pobjede, Osman Gazi je stekao slavu širom Anadolije, a iz njenih raznih dijelova počeli su pristizati gazije, koji su se htjeli boriti pod njegovom komandom. Prema ustaljenim običajima, pogranični emirati i bejluci su uzeli ime svog vođe i počeli su se nazivati Osmanlijama. Tako je uspostavljena i Osmanska dinastija, pa se 1302. godina može smatrati godinom uspostavljanja i učvršćivanja Osmanske dinastije i države.⁴

² Inaldžik, Halil, *Problem pojave Osmanske države*, POF, XXXV, Sarajevo, 1985., str. 212, 220. Porijeklo Osmanlija zbog nedostatka izvora nije nam u potpunosti poznato. Prema ranim osmansko-turskim hronikama, Osmanlije potiču iz Centralne Azije, iz nomadskog plemena Kayi Turaka, jednog ogranka Turaka Oghuza, koji su pod pritiskom mongolskih najezda izbjegli u Anadoliju tokom treće decenije XIII stoljeća. Osman, po kome je dinastija dobila ime, rođen je Söğütu oko 1258. godine, a na historijsku pozornicu stupio je prilikom opsade Nikeje (Iznika). Car je protiv njega poslao najamničku vojsku od dvije hiljade vojnika, koju je Osman potukao kod Bafeona u blizini Nikomedije (Izmit) 27. jula 1302. godine, o kojoj izvještava savremenik, bizantski hroničar Georgio Paphymeros (Pahimer). Poznato je da mu se otac zvao Erthogrul, jer je pronađen novac koji je iskovao Osman, a i jedan osmanski popis iz polovine XV stoljeća pominje njegovu zadužbinu, podignutu u gradiću Söğütu.

³ Hammer, von Joseph, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, I, Zagreb, 1979., str. 23.

⁴ Fuad Köprülü nalazi da je proces formiranja Osmanske države bio praćen oružanim sukobima sa njenim glavnim protivnikom, Bizantom. Ključ osmanskih ratnih uspjeha protiv Bizanta nalazio se, po Köprülü, u maksimalnoj koncentraciji državne moći u rukama osmanskih vladara. Slabljenje otporne snage Bizanta stvaralo je pretpostavke stalnom širenju osmanskih granica prema zapadu. (Köprülü, Fuad, *Porijeklo Osmanske carevine*, Sarajevo, 1955., str. 118, 283)

Rodonačelnik Osmanske dinastije Osman najvjerojatnije umire između septembra 1323. i marta 1324. godine.⁵ Naslijedio ga je sin Orhan⁶, čiji je prvi veliki uspjeh bio zauzimanje Burse 6. aprila 1326. godine.⁷ Nikeju (Iznik) je zauzeo 2. marta 1331. a Nikomediju (Izmit) 1337. godine. Osmanlije prodiru na zapad i postepeno zauzimaju teritoriju svog rivala emirata Karesi (posljednja etapa odvijala se oko 1345. godine). Ovim zauzimanjem Osmanlije su došle do južne obale Dardanela i bilo je samo pitanje vremena kada će odatle preći u Evropu. To se desilo već tokom zime 1345. godine, kada je Orhan pomogao Jovanu Kantakuzinu da zauzme gradove koji su se nalazili na obali Crnog mora.⁸ Od tog trenutka osmanske trupe su stalno prelazile Dardanele. Kada je, 1352. godine Orhanov sin Sulejman pošao u Jedrene da pomogne Kantakuzinu, zauzeo je grad Cimpu na evropskoj obali moreuza, a uz pomoć potresa (koji se dogodio u noći između 1. i 2. marta 1354. godine) Sulejman je zauzeo i sve ostale utvrde na galipoljskom području.⁹ Samim tim što je popravljao utvrđenja i u njima stacionirao garnizone anadolskih trupa, on se snažno učvrstio na

---

⁵ Mada neki hroničari, kao i arapski putopisac Ibn Batuta, tvrde da je Osman bio živ prilikom zauzimanja Burse (6. april 1326.). Ako je to tačno, onda sasvim sigurno nije bio na vlasti poslije marta 1324. godine. (*Istorija Osmanskog carstva*, prir. Robert Mantran, Beograd, 2002., str. 19)

⁶ Orhan je naslijedio Osmana oko 1324. godine i u to vrijeme nije bio tako mlad, jer je imao tri odrasla sina. Imao je petericu braće i jednu sestru, a prilikom nasljeđivanja prijestola postojalo je i rivalstvo između njega i njegovog brata Alaudina, koji se odrekao prijestola, nije poznato da li milom ili silom. Orhan je bio vođa Osmanlija sve do 1362. godine. (*Istorija Osmanskog carstva*, prir. R. Mantran, str. 19-20)

⁷ Kicikis, Dimitri, *Osmanlijsko carstvo*, Beograd, 1994., str. 28.

⁸ Poslije smrti bizantskog cara Andronika III, 1341. godine, nasljednik prijestola Jovan V Paleolog bio je maloljetan, pa je Jovan Kantakuzin postao regent. Ali, ubrzo nakon toga razbuktao se otvoreni rat između njega i pristalica Ane Savojske, majke Jovana V. U ovakvoj situaciji Jovan Kantakuzin pronalazi saveznika u Orhanu pa mu daje i ruku svoje kćerke Teodore (juna 1346. godine). Jovan Kantakuzin uspijevao se održati na vlasti sve do 4. decembra 1355. godine, kada je morao da abdicira usljed prodora Jovana V u sam Carigrad. Zamonašio se i smjestio u manastir Harsijanita, gdje je pisao svoju historiju, koja predstavlja opis brojnih situacija iz njegovog uzbudljivog života, ali također i izuzetno značajan izvor podataka o odnosima između Bizantinaca i anadolskih emirata u drugoj četvrtini XIV stoljeća. (Inaldžik, Halil, *Osmansko carstvo – klasično doba (1300.–1600.)*, Beograd, 1974., str. 14-15; *Istorija Osmanskog carstva*, prir. R. Mantran, str. 22-25; Kicikis, D., *Osmanlijsko carstvo*, str. 30)

⁹ *Historija naroda Jugoslavije*, I, Zagreb, 1953., str. 345.

evropskom tlu. Da bi osnažio svoj mostobran u Evropi, Sulejman je počeo da preseljava muslimansko stanovništvo iz Anadolije u Evropu, a posebno nomade sklone brzom prilagođavanju.¹⁰ Poslije Sulejmanove iznenadne i tragične pogibije (1357.), komandant Galipoljske oblasti postaje njegov brat Murat koji zauzima Jedrene, glavni grad Trakije, 1361. godine.¹¹ Orhan umire marta 1362. godine. Sahranjen je u Bursi, u jednom starom bizantskom manastiru, koji je pretvoren u mauzolej.¹²

1.2. Uspon Osmanlija

Murat I postaje Orhanov nasljednik.¹³ Za vrijeme njegove vladavine, Osmanlije su nastavile osvajanje evropskog tla. Geografski uslovi odredili su redoslijed osmanskih osvajanja na Balkanu. Krećući se historijskim drumom Via Egnatia u pravcu zapada, Osmanlije su preko Sera, Bitolja i Ohrida 1385. godine izbili na albansku granicu. Lokalni namjesnici u Makedoniji i Albaniji prihvatili su osmansko suzerenstvo. Njihova druga linija nadiranja pružala se prema Tesaliji, tako da je Solun sa svojom lukom osvojen 1387. godine. Treća linija je slijedila pravac Carigrad – Beograd, i godine 1365. Marička dolina, uz neznatan otpor, potpala je pod osmansku vlast.¹⁴ Godine 1372. despot Dobrudže i kralj Bugarske postao je osmanski vazal, a u to vrijeme Osmanlije su već bili zagospodarili glavnim putevima Balkanskog poluostrva. Osmanlije su 1395. godine, preko Sofije i Niša, upali u dolinu Morave, a sljedeće godine sveli su Srbiju na vazala. Lokalni

---

¹⁰ Inaldžik, H., *Osmansko carstvo*, str. 15.

¹¹ Kosminski, E. A., *Povijest srednjeg vijeka*, Zagreb, 1950., str. 129.

¹² U neposrednoj blizini, u posebnoj zgradi, nalazi se grobnica njegovog oca, čije je tijelo tu prenijeto, po njegovoj sopstvenoj želji, poslije zauzimanja tog grada. Prvobitno su se dvije grobnice nalazile pod istim krovom, ali je kasnije, zbog požara i zemljotresa koji su oštetili zgradu, sultan Abdulaziz 1868. godine naredio da se izgrade dva mauzoleja, koji su sačuvani do naših dana. (*Istorija Osmanskog carstva*, prir. R. Mantran, str. 26)

¹³ *Murat I* (vladao od 1362.–1389. godine) bio je jedan od trojice Orhanovih sinova (četvrti, i vjerovatno najposobniji sin Sulejman, poginuo je 1357. godine kao vođa osmanskih trupa koje su ratovale na evropskom tlu). Prema turskoj tradiciji, jednako pravo na prijesto imali su svi sinovi preminulog vladara, međutim, onaj koji bi prvi uspio da uspostavi kontrolu nad trupama i carskom riznicom, kao i da dobije podršku velikaša, dolazio je na vlast i sebi osiguravao legitimitet. (*Istorija Osmanskog carstva*, prir. R. Mantran, Beograd, 2002., str. 38)

¹⁴ *Istorija srpskog naroda*, II, Beograd, 1982., str. 36, 39.

namjesnici, u oblastima koje su se graničile sa osmanskom teritorijom na Balkanu, prihvatili su suverenost osmanskog sultana, sada gospodara ovog poluostrva.¹⁵

Osmanska osvajanja na Balkanu mogu se objasniti određenim historijskim činjenicama. Naime, osmanska invazija se vremenski poklopila sa feudalnom anarhijom, jer su tada mnogi nezavisni kraljevi, despoti i namjesnici malih balkanskih zemalja bez oklijevanja tražili pomoć spolja, kako bi riješili svoje unutrašnje razmirice. Za razliku od njih, Osmanlije su vodili dosljednu politiku i jedino su oni raspolagali centralizovanom vlašću, kao i jakim vojnim snagama, sposobnim da intervenišu da bi smirili situaciju. Prije svega tu su janjičari (yeni-çeri/k/, „nove trupe“) – prva stajaća vojska u Evropi.¹⁶ Sultan je janjičarski korpus obrazovao od ratnih zarobljenika poslije zauzeća Jedrena, i on se nalazio pod njegovom neposrednom komandom.¹⁷ Osmanlije su, po pozivu, pomagali određene frakcije u raznim balkanskim zemljama, ali su ih kasnije smatrali svojim vazalima. Osim toga, tokom tog ranog perioda, nijedna velika država nije se suprotstavila Osmanlijama, bilo na Balkanu ili u Anadoliji, niti su se oni sukobili sa nekom evropskom krstaškom vojskom, usprkos činjenici što je papa svojom bulom (od 25. decembra 1366.) proglasio krstaški rat protiv Osmanlija. Njihov najjači suparnik u to vrijeme bila je Ugarska kraljevina, koja je nastojala da iskoristi osmansko napredovanje na Balkanu kako bi proširila svoje gospodstvo u donjem Podunavlju.

Osmanlije su vodili pomirljivu politiku prema kršćanima i na taj način su lakše širili svoje oblasti i povećavali izvore svojih prihoda. Zaštita seljaštva od eksploatacije lokalne vlasti bila je osnovni princip osmanske administracije. Isto tako, sastavni dio ekspanzionističke doktrine bio je i tolerantan odnos prema domaćem plemstvu i vojničkoj klasi. Osmanlije su preuzimali pripadnike vojničke klase u svoje redove, tako su kršćani, koji su bili u osmanskoj vojnoj službi, razrješavani izvjesnih nameta. Osnovna slabost osmanske države, u to vrijeme, bila je nerazvijenost njene mornarice.

---

¹⁵ Inaldžik, H., *Osmansko carstvo*, str. 16-17.

¹⁶ Smailagić, Nerkez, *Leksikon islama*, Sarajevo, 1990., str. 293.

¹⁷ Središte države je oko 1375. godine iz Burse (Bruse), premješteno na Balkan u Jedrene. (Festić, Raifa, *Opća historija države i prava*, Sarajevo, 1998., str. 199)

Poslije pogibije Murata I 1389. godine na Kosovu polju, novi sultan postaje Bajazit I.¹⁸ Novi sultan je odmah po stupanju na prijestolje imao probleme u Anadoliji, jer su se anadolski dinasti digli na bunu. Međutim, do 1392. godine riješen je taj problem, a Osmanskoj državi je pripojena većina anadolskih kneževina. U to vrijeme, zbog zaokupljenosti situacijom u Anadoliji, osmanski uticaj na Balkanu počeo je da opada, pa se sultan ponovo morao početi baviti problemima na Balkanu. Godine 1396., kod Nikopolja, Osmanlije su potukle krstašku vojsku, predvođenu Ugarskom i Venecijom. Pobjedom kod Nikopolja, Osmanlije su ne samo potvrdili svoju prevlast na Balkanu, već su znatno podigli svoj ugled u islamskom svijetu. Bajazit I se vratio u Anadoliju 1398. godine i pripojio Karamaniju, kao i kneževinu Kadi Burhanedina, stvorivši tako imperiju koja se prostirala od Dunava do Eufrata. Tako je krajem 1401. godine Bajazit I bio na vrhuncu moći. U Evropi, Trakija, Makedonija, Tesalija, Dobrudža i Bugarska bile su pod direktnom vlašću Osmanlija. To je bio slučaj i sa dijelom Albanije. Vlaška i Srbija bile su potčinjeni protektorati. Bizant, koji se još odupirao, nije mogao dugo da se održi, a sam grad Carigrad je bio, praktično, pod opsadom. Isto tako, veći dio Male Azije bio je pod osmanskom upravom, kao i Anadolija i cijeli prostor od Egeja do Eufrata.

U isto vrijeme, moćni Timur (1336.–1405.) zasnovao je veliku imperiju u Centralnoj Aziji i Iranu i sebe proglasio nasljednikom suverenih prava Ilhanida u Anadoliji.¹⁹ Bajazit je izazvao Timura na bojno polje, ali je u bitki kod Ankare 28. jula 1402. godine poražen.²⁰ Bitka je bila duga i puna preokreta. U toku okršaja, lokalni anadolski konjanici prešli su na stranu

---

¹⁸ Umirući, sultan Murat I je za nasljednika odredio svog najstarijeg sina *Bajazita I* (1389.–1402.). Bajazit I poznat je pod nadimkom *Munja* (tur. Yildirim). On je kod Nikopolja 1396. godine potukao krstaše, vojsku najponosnijih vitezova Evrope. Prkosio je Memelučkom sultanatu, u to doba najmoćnijoj islamskoj državi, i osvojio njene gradove na Eufratu. Izazvao je na bojno polje velikog Timura, novog vladara Azije i Irana. I kako kaže Halil Inaldžik: *Bajazit I učinio je nekoliko koraka ka stvaranju imperije sa centralizovanom vladom umjesto carstva, u čiji su sastav ulazile vazalne države.* (Inaldžik, H., *Osmansko carstvo*, str. 24)

¹⁹ Potkraj XIV stoljeća, većina mongolskih posjeda raspala se na niz malih feudalnih državnica, koje su među sobom ratovala. To je iskoristio srednjoazijski emir Timur koji je, iskoristivši nesuglasice između feudalnih knezova, uspio zauzeti veliki prostor i stvoriti jaku državu. (Kosminski, E. A., *Povijest srednjeg vijeka*, str. 129-130)

²⁰ *Historija naroda Jugoslavije*, I, str. 456; *Istorija srpskog naroda*, II, str. 65.

svojih nekadašnjih gospodara, koji su bili našli utočište na Timurovom dvoru. U toku same bitke Bajazit I je zarobljen i njegova se vladavina završila katastrofom bez presedana.²¹ Deset godina, koje su uslijedile nakon poraza kod Ankare, bile su veoma teške i ovaj period u historiji Osmanskog carstva poznat je kao doba građanskog rata ili međuvlašća (1402.–1413.).²²

Iako je poraz kod Ankare prouzrokovao pad i rasulo, osmanske snage nisu bile slomljene u potpunosti. Dinastija Osmanlija je opstala, ali je njeno carstvo bilo podijeljeno. Uslijedile su godine borbe između Bajazitovih sinova za prevlast. U tim borbama najagresivniju politiku vodio je Mehmed²³, koji je uspio savladati braću i postići cilj: povratiti jedinstvo Osmanskog carstva. Međutim, potpuno jedinstvo i trajno učvršćivanje vlasti postignuto je za vrijeme vladavine sultana Murata II.²⁴ Vladavina Murata II razdoblje je značajnog ekonomskog napretka. Trgovina se razgranala, a osmanski gradovi, kao što su Bursa i Jedrene, znatno se razvili. Godine 1432., putnik Bertrand de La Brokijer (Brocquière) je zabilježio da se osmanski godišnji prihod popeo na 2,500.000 dukata i da bi Murat II, ukoliko bi iskoristio sva svoja sredstva, lahko mogao izvršiti invaziju Evrope.²⁵ Središnje pitanje cijelog ovog perioda glasi: kako je Osmansko carstvo uspjelo da se tako uspješno obnovi u vrijeme kada su mu građanski rat, krstaški pohodi i druge krize prijetili potpunim uništenjem? Bilo je mnogo činilaca koji su

---

²¹ Bašagić-Redžepašić, Safvet-beg, *Kratka uputa u prošlost BiH (Od g. 1463.–1850.)*, Sarajevo, 1900., str. 7.

²² U ovom periodu, lokalni anadolski vladari su počeli svuda da obnavljaju svoje stare, nezavisne kneževine. Preostalu osmansku teritoriju razdijelili su između sebe Bajazitovi sinovi, prihvativši Timurov suverenitet. Bajazit je za sobom ostavio četiri sina: Sulejmana, Mehmeda, Isu i Musu. Poslije Timurove smrti 1405. godine, počinju intenzivnije borbe za gospodarenjem nad cjelokupnom ovom teritorijom. (Hammer, von Joseph, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, I, str. 97-103; *Istorija Osmanskog carstva*, prir. R. Mantran, str. 62-63; Kicikis, D., *Osmanlijsko carstvo*, str. 34)

²³ *Mehmed I* (1413.–1421.) postao je sultan u veoma teškom vremenu. Sve do smrti, sultan je morao da se bori sa narodnim pobunama i sa anadolskim emirima. Stoga mu je bilo veoma važno da izbjegne spoljne sukobe. Umire u Jedrenu 21. maja 1421. godine. (*Istorija Osmanskog carstva*, prir. R. Mantran, Beograd, str. 69, 75)

²⁴ *Murat II, Kodža* (1421.–1444., 1446.–1451.), sin Mehmeda I, imao je sedamnaest godina kada je postao sultan (25. juna 1421.). Imao je i tri mlađa brata: Mustafu, Jusufa i Mahmuda. (*Istorija Osmanskog carstva*, prir. R. Mantran, str. 75-76)

²⁵ Inaldžik, H., *Osmansko carstvo*, str. 32, 33.

omogućili prevazilaženje kriza i jedinstvo Osmanskog carstva. Najsnažniji takav činilac bio je kul, odnosno osmanski sistem robova. Janjičarski korpus, čiji se broj vojnika popeo na šest do sedam hiljada, prvenstveno je osmanskom sultanu obezbjeđivao neospornu nadmoć nad njegovim suparnicima. Po provincijama su Osmanlije obrazovali korpus vojnih namjesnika robovskog porijekla i vojsku spahija, čime su osjetno ojačali centralnu vlast koju su samo oni predstavljali i koja im je garantovala lični status. Seljaci i trgovci također su se našli u povoljnijem položaju pod centralizovanom osmanskom administracijom, nego za vrijeme ranijih feudalnih režima. Posljednji činilac bio je i ogroman prestiž osmanskog sultana u svijesti muslimanskog stanovništva: on je važio za najvećeg vođu svetog rata, a takav ugled je u sebi sadržavao značajna moralna i materijalna preimućstva.²⁶

Kada je Murat II umro, Osmansko carstvo je bilo dovoljno jako da omogući njegovom mladom sinu, novom sultanu, Mehmedu II i njegovim savjetnicima, da ostvare svoju osvajačku politiku.²⁷ Glavni cilj novog sultana je bio da oživi imperiju svog pretka Bajazita I, i to na taj način što bi sve zemlje u Evropi južno od Dunava i sve zemlje u Aziji zapadno od Eufrata neposredno stavio pod svoju vlast. Prva meta bilo je osvajanje Carigrada, jer se jedino na taj način mogao obezbijediti prestiž i ugled neophodan za stvaranje imperije. Mehmed Osvajač je zagospodario Bosforom, izgradivši tvrđavu Rumeli Hisar na evropskoj obali, prekoputa Anadolu Hisara, utvrđenja koje je bio podigao njegov djed Bajazit. Nijedan brod nije mogao proći kroz Bosfor bez dozvole. Opsada Carigrada trajala je pedeset četiri dana, od 6. aprila do 29. maja 1453. godine.²⁸ Prvog dana osvajanja, Mehmed II je prošao kroz grad na čelu povorke, prekratio njegovo pustošenje i uputio

---

²⁶ Ibidem, str. 28.

²⁷ *Mehmed II, Osvajač (Fatih)* (1444.–1446., 1451.–1481.), sin Murata II. Bio je snažna ličnost i autoritativan vladar. Žeđ za osvajanjima i ratnički nagon bili su osnovne karakteristike njegove ličnosti. Ipak, treba istaći i širinu duha sultana, koji je naručio portret kod jednog mletačkog slikara i koji je zahtijevao da mu se prevode razna grčka ili zapadna djela, da bi bolje upoznao kršćansku religiju. Veoma često pobjednik, tajnovit, izuzetnog fizičkog izgleda, Mehmed II je postao legendarni lik. (*Istorija Osmanskog carstva*, prir. R. Mantran, str. 93)

²⁸ *Historija naroda Jugoslavije*, I, str. 474; Zirojević, Olga, *Srbija pod turskom vlašću (1459.–1804.)*, Beograd, 2007., str. 7.

se u Aja Sofiju da se tu pomoli. Samu crkvu je pretvorio u džamiju i oglasio: Od sada će moja prijestolnica biti Carigrad.²⁹

Osmanlije su 1463. godine stavili i Dardanele pod svoju kontrolu, podigavši dva utvrđenja, tj. po jedno na svakoj strani moreuza. Osmanska flota je uplovila i u Crno more i prisilila sve države na njegovim obalama (đenovske kolonije, kraljevinu Trapezunt, sa dinastijom Komnena na čelu i Moldaviju) da plaćaju danak priznajući osmansko suverenstvo.³⁰ Kao prirodnu sjevernu granicu svog carstva Osmanlije su odredili Dunav, a glavni zadatak na Balkanu bio je da se potkopa ugarski uticaj. Mehmed II je na Balkanu sprovodio sljedeću politiku: sprečavao je svaku državu da se učvrsti na ovom poluostrvu južno od Dunava i prisajedinjavao je svaku onu zemlju koja je tu već imala uporište. Takva njegova politika postala je očigledna kada je osvojio Moreju 1460. godine, Bosnu 1463., i sjevernu Albaniju 1464.–1479. godine.

1. 3. Osmanska država na vrhuncu moći

Mehmed Osvajač je bio u pravom smislu utemeljivač Osmanskog carstva. Uspostavio je imperiju na teritoriji Evrope i Azije, sa prijestolnicom i Carigradu, koji će puna četiri stoljeća ostati jezgro carevine. Nosio je titulu „suverena dviju zemalja“ (Rumelije i Anadolije) i „dva mora“ (Sredozemnog i Crnog). Bio je ratnik koji se borio za prevlast nad svijetom, ali u isti mah i čovjek naklonjen trpeljivosti i kulturi.³¹ Poslije smrti Mehmeda II, 1481. godine, izbila je strahovita pobuna janjičara, a u isto vrijeme buknila je borba za prijestolje između sultanovih sinova Džema i Bajazita. Uz pomoć janjičara, novi sultan postaje Bajazit II.³² Vladavina Bajazita II je doba velikog ekonomskog napretka u stabilnim i bezbjednim prilikama. Jedrene

---

²⁹ Inaldžik, H., *Osmansko carstvo*, str. 35.

³⁰ Hammer, von Joseph, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, I, str. 193.

³¹ Inaldžik, H., *Osmansko carstvo*, str. 42-43.

³² *Bajazit II, Sveti* (1481.–1512.) imao je trideset četiri godine kada je stupio na prijestolje. Zbog nezdravog načina života (sklonost ka opijatima) bio je u dosta lošim odnosima sa svojim ocem Osvajačem. U kasnijim godinama postao je pobožan i bogobojažljiv. Zaljubljenik u tehničke vještine i veoma dobar poznavalac teologije i astrologije, koje je neprestano proučavao. (*Istorija Osmanskog carstva*, prir. R. Mantran, str. 123, 125)

i Bursa nastavili su naglo da se razvijaju i, zahvaljujući svojim džamijama, karavan-sarajima i ostalim veličanstvenim zdanjima, dobijali su izgled carskih gradova. Bajazit II nije bio veliki osvajač kao njegov otac, ali je konsolidovao teritorij koji je sultan Mehmed osvojio. U ovom periodu razvitka stvoreni su i neophodni uslovi za velika osvajanja koja će uslijediti, jer su modernizovane osmanske kopnene i pomorske snage.

Već ostarjeli sultan Bajazit II abdicirao je 24. aprila 1512. godine u korist svog sina Selima I.³³ Novi sultan vrši osvajanja na istoku. Sirija, Egipat i Palestina prihvataju osmansku vlast. Pripajanje arapskih zemalja Osmanskom carstvu, a osobito Meke i Medine, obilježava početak novog razdoblja. Osmansko carstvo više nije pogranična država, već islamski halifat, i od ovog trenutka osmanski sultani su sebe smatrali zaštitnicima cijelog muslimanskog svijeta, a ne samo njegovih granica.³⁴ Jedan od vidova te nove svijesti osmanskih vladara bila je činjenica što su vjerski zakon islama podigli na takav stepen da je dobio primarnu važnost u rukovođenju državom.³⁵ Ništa manje važan ishod Selimovih osvajanja bio je taj što su Osmanlije sada kontrolisali najbogatija središta tranzitne trgovine u svijetu. Prihodi Osmanskog carstva su se udvostručili, a državne rezerve novca su se prelivale. Zahvaljujući tim sredstvima, Selimov nasljednik, sultan Sulejman I, bio je u stanju da finansira svoje planove za velika svjetska osvajanja.³⁶

³³ *Selim I, Grozni (Yavuz)* (1512.–1520.) imao je četrdeset godina kada je postao sultan. Za života je stekao naziv Grozni – Yavuz, jer su toliko bile strašne akcije koje je on preduzimao. Izvjesno je da su glave visokih dostojanstvenika letjele češće nego što je bilo uobičajeno. Ali, sultan je bio uvjeren u ispravnost kazni, čije žrtve gotovo nikada nisu bile nevine. Bio je cijenjen kao izuzetan vojni komandant, koji se lično stavljao na čelo svojih trupa, kao pravedan i efikasan administrator, ali i kao sunita kome se ništa ne može zamjeriti. Ispod spoljašnosti okrutnog vojnika, vladar je bio i čovjek široke kulture, veliki poklonik knjiga koje je čitao, sa naočarima na očima, a dobro je pisao stihove na perzijskom. (*Istorija Osmanskog carstva*, prir. R. Mantran, str. 165)

³⁴ Živojinović, Dragoljub, *Uspom Evrope (1450.–1789.)*, Beograd, 2000., str.123.

³⁵ Skaskin S.D. – Vajnštajn O.L., *Istorija srednjeg veka*, II, Beograd, 1952., str. 394.

³⁶ *Sulejman I, Zakonodavac, Veličanstveni (1520.–1566.)* bio je jedini preživjeli Selimov sin. Imao je dvadeset pet godina kada je postao vladar. Sulejman je učvrstio ono što je njegov otac postigao, obezbijedivši unutrašnji mir u Carstvu i proširivši granice do najudaljenijih tačaka gdje je djelovala njegova vojska. Njegov dolazak na prijestolje bio je obilježen i davanjem određenih sloboda. Stekao je i reputaciju pravednog i milostivog vladara. (*Istorija Osmanskog carstva*, prir. R. Mantran, str. 172-173)

U relativno kratkom vremenu, Sulejman Veličanstveni je potčinio Bagdad, Gruziju, Armeniju, Jemen, Aden, Tunis, Alžir, te Rodos, Tripolis i mletačke Ciklade. Sulejman Veličanstveni je istodobno prodirao i na sjeverozapad, zauzeo je Beograd (1521.), potukao Mađare kod Mohača (1526.) a 1529. godine sa 100.000 vojnika opsjeo Beč, iako bez uspjeha.³⁷ Pri pregovorima o primirju 1533. godine on se ipak ponašao kao pobjednik: Ferdinandu Austrijskom milostivo je „poklonio“ mir, i ovaj je morao pristati da uzme titulu „sin sultana“, a Sulejman je dobio i veliki dio Ugarske (Budim je pao u osmanske ruke 1541. godine).³⁸ Njegovi silni uspjesi, povrh kojih je primorao još i Moldavsku i Sedmogradsku (Transilvaniju) da mu plaćaju danak, doveli su Osmansko carstvo do vrhunca moći i pretvorili ga u značajan faktor evropske politike.³⁹

Puno je razloga koji su uslovlili da mala grupa nomadskih i polunomadskih Turaka uspije stvoriti organiziranu i prostranu islamsku državu, u kojoj je živio i veliki broj nemuslimanskog stanovništva. Osmanlije su predstavljali etnički element sa izrazitim smislom za političku organizaciju, koji je na osnovama islama kao učenja, od seldžučkih podanika i robova, vremenom uspio izgraditi jednu od najvećih i najdugotrajnijih imperija koje historija poznaje. Tradicija perzijskog, arapskog, seldžučkog i općenito islamskog gradskog života i intelektualnih djelatnosti veoma su doprinijeli usponu i razvoju nove države. Ta činjenica, kao i kasnije razdoblje islamsko-

---

³⁷ Kosminski, E. A., *Povijest srednjeg vijeka*, str. 188; Luković, J. – Nižić, T., *Pregled istorije ratova*, Beograd, 1962., str. 28.

³⁸ Živojinović, D., *Uspon Evrope (1450.–1789.)*, str. 124.

³⁹ Da bi se stekla jasnija predstava o tako stvorenoj cjelini, navešćemo po njihovim savremenim nazivima države koje su, različito organizovane, u cjelini ili djelimično činile Osmansko carstvo. U Evropi to su bile: Mađarska, Rumunija, Albanija, Grčka, Ukrajina, Krim i sve južnoslavenske zemlje; u Aziji: Turska, Irak, Sirija, Liban, Izrael, Palestina, dio Arabije koji je izlazio na Crveno more, Sjeverni Jemen i Aden; u Africi: Egipat, obala Sudana i Etiopije, Eritreja, Libija, Tunis i Alžir. Pomorski prostor tog carstva na razmeđu tri kontinenta zahvatao je istočni bazen Sredozemnog mora (što je obuhvatalo i istočni dio Jadranskog i Jonskog mora), južni dio njegovog zapadnog basena do granica Maroka, kao i dva „osmanska jezera“: čitavo Crno more i gotovo cijelo Crveno more, jugozapadni dio Perzijskog zaliva. Nije moguće utvrditi tačan broj stanovnika, ali se ono najčešće procjenjuje na 22 miliona sredinom XVI stoljeća, što predstavlja veliki broj za ono vrijeme. (*Povijest svijeta – od početaka do danas*, Naprijed, Zagreb, 1977., str. 467-469)

bizantske (kršćanske) i jevrejske koegzistencije, te uzajamnog uticaja, pokazuju da su Osmanlije imali odgovarajuće i samozatajne snage za gradnju jedne moćne države.

U osnivanju osmanskog državnog sistema posebnu ulogu imale su ahije, kao udruženja trgovaca i zanatlija te ulema, kao stalež učitelja i tumača islama. Ove su dvije strukture posebno doprinijele uspostavljanju i širenju osmanskog državnog sistema. Treba istaći i posebno oštru disciplinu udruženja muslimanske mladeži, čiji su članovi bili vezani kodeksom moralnih, odnosno etičkih ideala, tj. pravilima časti gazija. U ogromnom muslimanskom svijetu bilo je malo ljudi tako privrženih islamu, kao što su to bile Osmanlije. Gaza ili sveti rat, kao ideal, bio je značajan činilac u uspostavi i organizaciji države. Gaza je shvatana kao vjerska dužnost koja je njene pripadnike nadahnjivala za različite poduhvate i činila ih spremnim na žrtvovanje. Istovremeno, u skladu sa učenjima islama, svrha svetog rata nije bila da uništi, već samo da potčini i zaštititi kršćane, Jevreje i ostale narode koji posjeduju knjigu Božijeg otkrovenja, tj. neislamski svijet. Pored toga, sposobnost raznih osmanskih vladara imala je značajnu ulogu u njihovim početnim uspjesima. Uz ovakvo stanje, u Osmanskoj državi treba istaći i spoljne razloge uspona Osmanlija – tu je, prije svega, evidentno opadanje Bizanta nakon Četvrtog križarskog rata 1204. godine, te feudalna anarhija u balkanskim južnoslavenskim državama. Osim toga i Zapad, posebno Venecija, Đenova i Firenca, usljed svojih trgovačkih interesa na Bliskom Istoku, nisu bili jedinstveni u otporu Osmanlijama.⁴⁰

Osmanska imperija se po unutrašnjem uređenju razlikovala od ostalih evropskih i kršćanskih zemalja ne samo posvom specifičnom vojno-feudalnom sistemu, već i po tome što je bila i teokratska imperija. U osvojenim zemljama sve su vjere, dok su njihovi sljedbenici bili lojalni državi, uvažavane i štićene od vrhova osmanske vlasti, ali je samo islam imao status državne vjere.⁴¹ Osmanska država, koja se temeljila na osnovama islama, jamčila je kršćanima i jevrejima, kao zaštićenim manjinama, život

⁴⁰ Kosminski, E. A., *Povijest srednjeg vijeka*, str. 121-126.

⁴¹ Bojić, Mehmedalija, *Historija Bosne i Bošnjaka*, Sarajevo, 2001., str. 45.

i imovinu, pod uvjetom da plaćaju glavarinu (džizju). S obzirom na njihov pravni karakter, svi nameti u Osmanskoj državi bili su podijeljeni u dvije velike grupe, šerijatski (tekalif-i šeriyye) i izvanredne namete ili običajne terete (tekalif-i örfiyye). Kriterij ove podjele polazi od toga da li su jedni ili drugi, u kojoj mjeri, direktno ili indirektno, zasnovani na šerijatu. Džizja je spadala u prvu kategoriju tih propisa i bila je porez koji daju odrasli nemuslimani za svoju ličnost kao znak pokornosti i lojalnosti. Prihodi sakupljeni na ime džizje trošeni su, uglavnom, u vojne svrhe.⁴²

Zaštićenim manjinama, u skladu sa principima islama, dopuštano je slobodno ispovijedanje vjere i vlastitog načina života. Osmanlije su imali i veoma blagonaklon stav prema muslimanskom i nemuslimanskom seljaštvu, kao izvoru državnih prihoda. To je bila njihova tradicionalna i trajna politika, kojom je, također, podsticana vjerska trpeljivost, jer su se kao ljudi koji žive na granici od početka miješali sa kršćanima. Turci Osmanlije su pored svojih etničkih korijena i običaja u gradnji države i carevine apsorbirali elemente drugih kultura koje su postojale ili ostavile svoje tragove na anadolskom tlu. To su elementi hetitske, jermenske i grčko-bizantske kulture, koja je na njih uticala posebno nakon zauzeća Carigrada. Međutim, ipak je islam bio osnovno načelo Osmanske države i društva.

Samo se sveobuhvatnim sagledavanjem strukture Osmanske države i društva i njene složene politike može objasniti činjenica da se mali osmanski emirat ili bejlik, posvećen svetom ratu na granici Bizanta, proširio u jednu od najvećih svjetskih imperija. Svojom specifičnom organizacijom, kao i društvenim odlikama i odnosima u zajednici, osmanski emirat imao je sve preduvjete da izraste u kozmopolitsko carstvo, u kom su sve rase i vjere predstavljale jednu cjelinu, u kom je ostvarena koegzistencija islama sa

---

⁴² U Kur`anu časnom (IX:29) se govori o *džizji*. (Više o džizji vidjeti u Hadžibegić, Hamid, *Džizja ili harač*, POF, III–IV, Sarajevo, 1952./53., str. 55-135, kao i u POF, V, 1954./55., str. 43-102)

kršćanskim i židovskim svjetonazorima.⁴³ U Osmanskoj državi mogli su se čuti brojni jezici istoka i zapada. Službeno je nadvladao turski, kao jezik administracije pisan arapskim pismom. Od četiri sunijska mesheba (pravne škole), službeno je bio u primjeni, što se tiče vjerskih obreda i šerijatskog sudstva, hanefijski mesheb, ali su u arapskom svijetu bila sasvim slobodna u primjeni i tri ostala mezheba – malikijski, hanbalijski i šafijski.⁴⁴ Sve to govori da je Osmanska država bila jednako trpeljiva koliko i složena zajednica. Osmanlije, oplemenjene duhom islama, nisu u svom pohodu rušili, nego su na prvom mjestu gradili i bez nasilja i prisile širili jednu civilizaciju koja je na evropskim prostorima najplodnije tlo sigurno našla u Bosni.⁴⁵

2. Specifičnosti državne organizacije

2.1. Sultan i Carski divan

Središnji organ vlasti u Osmanskom carstvu bio je sultankao poglavar države. Neograničena vlast sultana u prvom je redu bila uslovljena osobenim oblikom svojine na zemlju. Sultan je, praktično, smatran vlasnikom cjelokupne državne teritorije (erazi miri) kojom je po svojoj volji upravljao. Zahvaljujući takvom obliku vlasništva, osmanski su sultani bili u mogućnosti da stoljećima

⁴³ Često se historija Osmanskog carstva, koje je bilo jedno od najvećih stalnih, nekolonijalnih carstava i jedna od najznačajnijih civilizacija drugog milenija naše ere, poistovjećuje sa historijom Turske. Tako je Osmansko carstvo pogrešno nazivano turskim, iako Osmanlije nisu prihvatale takav naziv za sebe. Ovo se izobličavanje istine pojačalo sa pojavom nacionalnih pokreta na Balkanu i na arapskom prostoru tokom XIX i XX stoljeća, koji su željeli da u svoju nacionalnu historiju jednostavno ugrade historije višenacionalnih carstava. Međutim, svako carstvo je po definiciji višenacionalno, pa je tolerancija, prema tome, pitanje života i smrti jednog carstva. Osim toga, organizacija svakog carstva zahtijeva razvoj dviju suprotstavljenih snaga: jedne, koja teži jedinstvu i druge, koja teži različitosti. Jedinstvo u različitostima je nužan princip. Pretjerana centralizacija ili krajnja decentralizacija imaju za posljedicu razaranje carskog poretka. Osmansko carstvo je samim svojim trajanjem od skoro sedam stoljeća dokazalo da je dugo poštovalo princip nužne tolerancije. (Kicikis, D., *Osmanlijsko carstvo*, str. 5-7)

⁴⁴ U procesu tumačenja šerijata formirala su se tokom stoljeća četiri osnovna pravno-naučna sistema ili pravne škole, zvane *mezhebi*. Te se škole zovu po njihovim osnivačima: *hanefijska* (Ebu Hanifa, 699.–767.), *malikijska* (Malik, 713.–795.), *šafijska* (Šafija, 767.–819.) i *hanbalijska* (Ibn Hanbal, 780.–855.). (Više o pravnim školama vidjeti u Fikret, Karčić, *Istorija šerijatskog prava*, Sarajevo, 1997, str. 46-69)

⁴⁵ Mustafa, Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1996., str. 100-102.

osiguraju cjelovitost svoje države⁴⁶ i povlašten položaj vladajuće vojničke klase (asker), te izvrše velika osvajanja na Bliskom Istoku, jugoistočnoj i centralnoj Evropi i sjevernoj Africi. Sultan Selim I osvajanjem Sjeverne Afrike, odnosno Egipta 1517. godine, preuzima titulu i dužnost halife, tj. vjerskog poglavara svih muslimana.⁴⁷ Kao halife, osmanski sultani su među muslimanskim vladarima u cijelom svijetu uživali najveći autoritet i ugled. Dužnost halife osmanski sultani obnašali su sve do 1924. godine.⁴⁸

Sultanov dvor je u pravom smislu bio središte vlasti.⁴⁹ Namjesnici, vojne starješine i svi oni koji su predstavljali carski autoritet poticali su sa dvora i bili sultanovi robovi – sluge.⁵⁰ Dvor je stoga bio više no samo carska

---

⁴⁶ Osmanska dinastija je za šest stoljeća svoje vladavine dala trideset šest suverena. Islamska tradicija je propisivala da sultan mora biti muškarac zrelog doba i zdrave pameti, ali nije postojala nikakva odredba niti običaj koji bi regulisali samo stupanje na prijestolje. Svaki onaj osmanski princ, kome bi pošlo za rukom da za sebe obezbijedi prijestolnicu carstva, državnu blagajnu i arhive i da zadobije podršku janjičara, uleme, birokratije i dvorskih dostojanstvenika smatran je zakonitim nasljednikom. Više o ovlastima sultana i uopće o središnjoj upravi vidjeti u Matuz, Jozef, *Osmansko carstvo*, Zagreb, 1992., str. 58-64.

⁴⁷ Više o instituciji hilafeta vidjeti u Durmišević, Enes, *Institucija hilafeta u Osmanskom carstvu sa posebnim osvrtom na Bosanski ejalet (Bosnu)*, Takvim za 2001., Sarajevo, 2000., str. 111-118.

⁴⁸ Mustafa, Imamović, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1999., str. 181.

⁴⁹ Sultan Mehmed Osvajač je po osvajanju Carigrada naredio da se počne sa gradnjom dvora u središtu grada, na prostoru foruma Tauri. Dvor je završen 1455. godine, ali je ubrzo postao mrzak Osvajaču, jer se osjećao nesigurnim u centru grada, te je 1459. godine naredio da se podigne nov Saraj na rtu koji gleda na Bosfor i Mramorno more. Glavni dio ove palate dovršen je 1464, a 1478. godine bili su podignuti okolni zidovi. Nov dvor gotovo da je obrazovao poseban grad, sa svojim vrtovima, lovištima i paviljonima, i četiri stoljeća je služio kao rezidencija osmanskih sultana. Po osnovnom svom planu, Saraj podsjeća na staru carsku rezidenciju u Jedrenu, a sastoji se iz dva dijela: Unutrašnjeg dvora (*enderuna*) i Spoljašnjeg (*biruna*). Svoj lični život sultan je provodio u Unutrašnjem dvoru, a sve službe koje su se starale o sultanovom opštenju sa spoljnim svijetom nalazile su se u drugom dvoru. Ova dva dvora spojena su zgradom koja je imala portal nazvan „Vrata sreće“. Tu je sultan primao narod, dijelio pravdu, rukovodio Divanom i posmatrao svečane priredbe sa svog prijestolja, koji se postavljao u takvim prilikama. Više o organizaciji dvora i službama koje su na njemu radile vidjeti u Inaldžik, H., *Osmansko carstvo*, str. 108-125; *Istorija Osmanskog carstva*, prir. R. Mantran, str. 208-219)

⁵⁰ Inaldžik, H., *Osmansko carstvo* str. 124. Biti sultanov rob u osmanskom društvu je značilo čast i privilegiju. U načelu, islamski zakon smatra slobodu osnovnim a ropstvo prelaznim stanjem. Oslobođanje roba tumačilo se kao čin dostojan hvale, te ga je islamska religija podsticala.

rezidencija. U njemu su sultanovi robovi sticali posebno obrazovanje, a po završetku školovanja postavljani su na visoke položaje u državi. Takav sistem, poznat pod nazivom kul – robovski sistem, bio je kamen temeljac Osmanske države.

Sultan je svoju vlast vršio pomoću Carskog divana (Divan-i Humajun–vlada, savjet), koja je upravljala carstvom pomoću centraliziranog i razgranatog državnog aparata.⁵¹ Državnim poslovima neposredno je rukovodio veliki vezir⁵² koji je bio na čelu vlade, u koju su ulazila još dvojica kadi askera (beglerbegovi rumelijski i anadolski), dvojica kazaskera (predstavnici pravosuđa), dvojica defterdara (kao ministri finansija), reis efendi (spoljni poslovi), janjičarski aga i kapudan paša (admiral flote). Pored njih, treba spomenuti i nišandžiju, koji je rukovodio Kancelarijom: on je potvrđivao da naređenja i pisma koja šalje Carsko vijeće odgovaraju utvrđenoj praksi i da ne odstupaju od državnih akata. Nišandžija je na pojedine dokumente stavljao tugru, sultanov zvanični monogram, da bi im dao pravosnažnost. U dvorskom aparatu najvažniji činovnici bili su zapovjednik straže, tj. kapije (kapi agasi) i starješina posluge, tj. harema (kizlar agasi), koji je poslije sultana i velikog vezira bio najviši osmanski činovnik, u rangu paše sa tri tuga (konjska repa na koplju). Zapovjednik carske mornarice (kapudan paša), kao i aga janjičara, kada je bio u rangu vezira, bili su također članovi Carskog divana.⁵³

Kako je najvažniji zadatak Carskog divana bio da dijeli pravdu, Carsko vijeće je u svojoj suštini predstavljalo vrhovni sud, ali je u Osmanskoj državi ono bilo i neka vrsta kabineta, u kojem se raspravljalo o tekućim

---

⁵¹ Festić, R. *Opća historija države i prava*, str. 203.

⁵² Prvi veliki vezir bio je Alaudin, sin drugog sultana, Orhana. Počev od vremena vladavine Mehmeda II, zaključno sa XVII stoljećem, većina velikih vezira bila je porijeklom iz balkanskih kršćanskih sela, dovedena putem devširme, izuzetak je predstavljala Bosna, odakle su dovođeni i mladi muslimani. (*Istorija Osmanskog carstva*, prir. R. Mantran, str. 141)

⁵³ *Istorija Osmanskog carstva*, prir. R. Mantran, str. 220-224; Inaldžik, H., *Osmansko carstvo*, str. 131, 133. Veliki admiral (*kapudan paša*) nije bio član Divana, ali je ta čast ukazana čuvenom Hajrudinu Barbarosi, koji je na toj funkciji bio od 1533. do 1546. godine, zahvaljujući izuzetnim zaslugama u službi. On je pred kraj svoje karijere dobio titulu četvrtog vezira.

pitanjima i donosile odluke o svim državnim poslovima i naimenovanjima. Na Carskom vijeću su se vršile i protokolarne ceremonije. Tu su se vodili pregovori sa stranim ambasadorima i priređivali zvanični prijemi. Sultan je velikom veziru povjeravao svoj carski pečat, kao simbol njegove funkcije apsolutnog zamjenika, a oduzimanje tog pečata bilo je znak da ga smjenjuje sa položaja. Veliki vezir imao je status vojnog komandanta i sultanovog apsolutnog zastupnika u građanskoj administraciji. Ovlaštenja velikog vezira dostizala su vrhunac kad bi postao vrhovni komandant u ratu, jer je tada imao pravo da po svom nahođenju vrši naimenovanja i uklanjanja sa položaja. Međutim, vlast velikog vezira ipak je bila ograničena, da bi se spriječilo da ugrozi autoritet sultana. Ne samo da je veliki vezir za važna pitanja morao da konsultuje i druge vezire, već su neka pitanja bila i izvan njegove moći odlučivanja. On nije imao vlast nad unutrašnjim službama u palati, što se odnosilo na dvojicu starješina evnuha, kao ni nad pripadnicima uleme, čije je pretpostavljene direktno imenovao sultan. To isto je važno za janjičarskog agu, čije trupe nisu bile pod njegovom neposrednom vlašću.

Šejhulislam, poglavar uleme, nije se smatrao članom Carskog divana, pa ipak je vremenom počeo da snažno utiče na državne poslove.⁵⁴ Ulema je predstavljala najveću silu, nezavisnu od velikog vezira. Prilikom naimenovanja novog šejhulislama, veliki vezir je upućivao peticiju sultanu, koji nije bio obavezan da prihvati njegovu nominaciju. Kao što je veliki vezir bio apsolutni predstavnik sultanove izvršne vlasti, tako je šejhulislam postao apsolutni predstavnik carevog religijskog autoriteta. Iako je šejhulislam djelovao izvan Carskog divana, pod njegovim nadzorom su bila sva važna vjerska naimenovanja, kao što je naimenovanje kadija i muderisa. Sultan je tom dostojanstveniku, koga je imenovao i razrješavao dužnosti po svojoj volji, dao pravo stroge kontrole nad ulemom i uopće muslimanskim stanovništvom, kao i pravo da potvrđuje religioznu ispravnost sultanovih odluka.⁵⁵

---

⁵⁴ Funkcija šejhulislama (šèjhul-islām) će dobiti veoma veliko političko značenje, posebno nakon Selima I. Za vrijeme Sulejmana Veličanstvenog, šejhulislam će neosporno zadobiti vlast nad ulemom u carstvu. (Durmišević, E., *Institucija hilafeta*, str. 113-114)

⁵⁵ Inaldžik, H., *Osmansko carstvo*, str. 136, 138; *Istorija Osmanskog carstva*, prir. R. Mantran, str. 224-225.

2.2. Administrativna organizacija Osmanskog carstva

Najviše upravno-teritorijalne jedinice Osmanskog carstva bili su beglerbegluci (pašaluci ili ejaleti poslije 1590. godine). Na čelu ejaleta stajao je beglerbeg kao najviši provincijski vojno-upravni funkcioner. Od XVI se stoljeća za njega uobičajila titula vezir ili valija. Sve do 1517. godine, kada je sultan Selim I osvojio Egipat, Osmansko carstvo se dijelilo na samo dva velika upravna područja. To su bili Anadoljski i Rumelijski (maloazijski i evropski) beglerbegluk.⁵⁶ Poslije 1517. godine broj ejaleta se povećao na devet, a kasnije, za vlade Sulejmana I Zakonodavca, na četrdeset. Pod kraj XVII stoljeća samo se evropski dio carstva dijelio na 26 ejaleta.⁵⁷ U upravljanju ejaletom beglerbegu je pomagao divan, stvoren po ugledu na Carski divan, okupljen oko sultana. Beglerbeg je nosio titulu paše i vlast koju mu je povjeravao sultan simbolizovala je zastava (sandžak): motka na čijem je kraju bila zlatna kugla, sa dva konjska repa (tug). Mandat beglerbegova bio je po pravilu kratak, najčešće kraći od tri godine, da bi se izbjeglo da se suviše čvrsto ustale u jednoj oblasti.

Ejaleti su se dijelili na sandžake, tj. niže vojno-upravno teritorijalne jedinice. Sandžak (ar. liva, znači zastava ili bajrak) je bila oblast u kojoj se pod jednu zastavu mogao mobilizirati određeni broj spahija (vojnika-konjanika) kojima je zapovijedao sandžak-beg (alaj-beg), a na njegovoj zastavi nalazio se samo jedan konjski rep.⁵⁸ Beglerbeg je, također, imao u potpunosti na raspolaganju jedan od sandžaka na svojoj teritoriji, koji se zvao „pašin sandžak“. Niže administrativne jedinice bile su kadiluci (kaze). To su bili,

⁵⁶ Festić, R., *Opća historija države i prava*, str. 204.

⁵⁷ Šabanović, Hazim, *Bosanski divan*, POF, XVIII–XIX, Sarajevo, 1968./69., str. 16. O ovome Žil Vejntejn navodi da je tokom prvih godina Sulejmanove vladavine bilo svega osam beglerbegluka, 1544. godine jedanaest, a na kraju njegove vladavine dvadeset a na početku XVII stoljeća bilo ih je trideset i dva (*Istorija Osmanskog carstva*, prir. R. Mantran, str. 246)

⁵⁸ U početku su u Osmanskoj državi najviše administrativne jedinice bili sandžaci. Podjela na beglerbegluke (provincije), nastala je tek kasnije. Prvo je formirana najviša pravno-administrativna jedinica na Balkanu, pod nazivom Rumelijski beglerbegluk. Njegovo sjedište se tokom vremena mijenjalo. Najduže je bio u Sofiji, katkada u Jedreni i vrlo kratko u Bitolju (Monastir). Poslije je, za vrijeme Bajazita I (1389.–1402.), bio osnovan i beglerbegluk Anadolija. (*Istorija makedonskog naroda*, I, Institut za nacionalnu istoriju Skoplje, Beograd, 1970., str. 214)

prvenstveno, sudski okruzi. Oni su predstavljali jezgro lokalne upravne podjele u Osmanskom carstvu. Kadiluci su se dijelili na najniže upravno-teritorijalne jedinice koje su se zvale nahije, kojima su upravljale subaše ili vojvode, a od XVIII stoljeća muteselimi ili muselimi.

U okviru upravno-teritorijalnih jedinica razvijaju se i formiraju naselja. U klasično osmansko doba, u Osmanskom carstvu su se razlikovale četiri vrste naselja. To si bili velegradovi (šeheri), mali gradovi (kasabe), zatim trgovi (bazari) i sela (karije). Lokalna uprava u gradovima imala je, također, svoje osobenosti. Gradovi su bili sjedišta vojno-upravnih i sudskih organa. Gradsko stanovništvo bilo je sastavljeno iz različitih društvenih slojeva pa su u gradovima postojali i posebni organi, čije je postojanje bilo uslovljeno ekonomskim položajem gradova i specifičnom organizacijom gradske proizvodnje. Jer, gradovi su bili središte zanatstva i trgovine. Zanatlije su bile udružene u posebne grupe (džemate), koje su bile obuhvaćene esnafskom cehovskom organizacijom. Esnafi su djelovali kao samostalne organizacije na osnovu svojih statuta. Najvažniji funkcioner esnafa bio je čehaja.⁵⁹

Cjelokupni poreski i ekonomski sistem u okviru administrativne organizacije Osmanskog carstva bio je postavljen na tri nivoa. Na prvom nivou, Carski divan je indirektno uživao većinu prava, koji je dodjeljivan u zakup ljudima sa značajnim kapitalom a oni su, pak, raspolagali čitavom mrežom službenika koji su prikupljali poreze na terenu. Na drugom nivou, Carski divan je vršio kontrolu djelatnosti zakupaca, uz pomoć brojnih inspektora (mufetiša) u carskoj službi.⁶⁰ Na trećem, posljednjem nivou, bili su timarnici koji su uživali pravo na dažbine koje je seljaštvo bilo dužno plaćati.

Prethodno iznijeta šema predstavlja tipičnu osmansku provincijsku organizaciju i bila je primjenjivana u gotovo cijelom carstvu. Ali, nisu svi

---

⁵⁹ Inaldžik, H., *Osmansko carstvo*, str. 214.

⁶⁰ Prije svega, tu je *emin* (nadzornik) koji je, pored kadije, upravljao zakupljenim dobrima i prihodima; zatim je nadgledao ekonomski život gradova i upravljanje raznih radionica u državi. Važnu ulogu u nadgledanju ekonomije imao je i *muhtesib*. On je nadgledao gradske trgove, učestvovao u određivanju cijena svih artikala kojima se trgovalo, mjesečno je kontrolisao rad dućana i zanatlija i provjeravao ispravnost mjera i utega. (Sućeska, Avdo, *Organizacija lokalne vlasti u Osmanskom carstvu do kraja XVII vijeka*, Godišnjak Pravnog fakulteta, XI, Sarajevo, 1963., str. 247-248)

dijelovi te ogromne carevine bili homogeni: u nekim drugim dijelovima carstva, osmansko prisustvo bilo je svedeno na prisustvo namjesnika, finansijskih službenika, kadija i garnizona, i taj relativno mali broj ljudi bio je nadređen društvenoj strukturi i sekularnoj administraciji, koju je osmanski osvajač oklijevao da promijeni.⁶¹ Najbolji primjer predstavlja Egipat, čiji je paša u XVI stoljeću svake godine slao tribut (hazine) u lični sultanov trezor, uz pridodavanje i određenih proizvoda (pirinač, šećer, povrće, užad, kućina, šalitra i sl.). I druge arapske provincije, kao što je Abisinija, predstavljaju slične primjere gdje nije došlo do stvarne osmanizacije lokalnih institucija. Također, u brdovitim predjelima, gdje je živjelo nomadsko stanovništvo koje je veoma teško kontrolisati, Carski divan je prepustio široku autonomiju lokalnim plemenskim starješinama.⁶² S druge strane, sultan je pripojio carstvu i nekoliko kršćanskih vazalskih država. Njihove teritorije ostale su van nadležnosti njegovih službenika, ali su oni bili dužni da mu plaćaju danak (harač), da mu daju poklone i da pružaju eventualnu vojnu pomoć (u tu kategoriju ulazile su Vlaška, Moldavija, Dubrovnik i druge).

2.3. Pravni sistem u Osmanskom carstvu

Pravna osnova Osmanskog carstva počivala je na dva osnovna postulata: šerijatskom pravu, aslužbeno je u primjeni bila hanefijska škola (mezheb) i pravnim normama naroda, koje su Osmanlije porobile tokom osvajanja.⁶³ Ta dualnost Osmanske države veoma je uočljiva. Osmanska vlast je priznavala pravne odredbe koje su važile u osvojenim zemljama, svaki put kada bi

---

⁶¹ Sultanu je bilo dovoljno da u vidu tributa prikuplja poreske dažbine, umanjene za lokalne administrativne i vojne troškove, i eventualno da prikupi određeni broj ljudi za svoju službu. Te pokrajine su se nazivale *salijaneli*, jer njihovi namjesnici nisu bili nagrađeni putem hasa, već godišnjim novčanim iznosom koji se nazivao *salijane*. (*Istorija Osmanskog carstva*, prir. R. Mantran, str. 248)

⁶² Postojalo je trideset „vlada“ (*hukumet*) u Jermeniji i Kurdistanu, dok su slični režimi vladali među Turkmenima u oblastima Sivasa i Adane, ili kod plemena Gega na sjeveru Albanije. Ipak, svi ti elementi bili su integrisani u okviru beglerbegluka. S druge strane, nasuprot tome, opstale su pojedine specifične političke jedinice, vezane za carstvo manje ili više čvrstim vezama: to je bio slučaj šerifata Meka ili Krimskog kanata, gdje je vlast bila podijeljena između kanova koji su bili potomci džingisidske dinastije Giraja, koje je imenovala carska vlast, i *mirzi*, starješine velikih tatarskih plemena. (*Istorija Osmanskog carstva*, prir. R. Mantran, str., 248)

⁶³ Begović, Mehmed, *Pravo u islamu*, POF, XXIV, Sarajevo, 1974., str. 145.

to bilo neophodno za dobro funkcionisanje države. Osmansko običajno pravo prihvatilo je svaki zakon, svaku pravnu odredbu koja nije postojala u šerijatskom pravu, čak i kad se radilo o zakonu koji je donijela administracija osvojene zemlje. Na osnovu te koncepcije, osmanski običajni zakoni su, pored pravnih normi, izrađivanih tokom stoljeća, podrazumijevali i zakone koje su donijeli kršćanski ili muslimanski vladari u bliskoj prošlosti. Stoga ne čudi što se u zakonima, koje su propisivali pojedini sultani, nalaze elementi zakonskih propisa čiji su duboki korijeni rimskog, bizantskog, slavenskog, germanskog ili memelučkog porijekla.

Međutim, šerijatsko pravo predstavljalo je stub pravnog sistema kao i cjelokupne organizacije Osmanske države.⁶⁴ Šerijatsko pravo je, u načelu, nastojalo obuhvatiti cjelokupni život muslimana. Odatle je ono sadržavalo kako propise o vjerskim obredima (ibadet), tako i razne svjetovne norme (muamelat), tj., u šerijatskom pravu nikad nije razdvojeno pravo u užem smislu od religije. Pod šerijatskom jurisdikcijom su bili vjerski obredi, statusno, porodično i nasljedno pravo, te vakufski poslovi, tj. poslovi muslimanskih vjerskih zadužbina. Obligaciono pravo je uglavnom ostalo izvan domena Šerijata kao i agrarno i finansijsko pravo.⁶⁵

Vremenom se u Osmanskom carstvu javljao sve veći rascjep između teorijskog sistema šerijatskog prava i normativnih potreba države. Taj je jaz premoštavan zakonodavnom aktivnošću sultana, koji su izdavali svoje zakone i zakonike zvane kanuni i kanunname.⁶⁶ To pravo se, za razliku od

---

⁶⁴ Šerijatsko pravo je skup propisa koji su izvedeni iz Kur'ana, suneta, idžme i kijasa (Begović, M., *Pravo u islamu*, str. 143)

⁶⁵ Imamović, M., *Historija države i prava BiH*, str. 190.

⁶⁶ Postojale su tri vrste kanuna. U prvu grupu spadaju dekreti sa karakterom zakona koje je izdavao sultan u specifičnim slučajevima. Razbacane zbirke ovih dokumenata sadrže na hiljade takvih zakonskih ukaza, koji sačinjavaju pretežni dio osmanskog kanuna. Drugo mjesto zauzimaju dekreti koji se odnose na neku posebnu oblast ili društveni stalež. U treću grupu se svrstavaju opšte kanunname, koje su primjenjivane u cijelom carstvu. (Inaldžik, H., *Osmansko carstvo*, str. 100) Najpoznatija kanunnama je *Kanunname-i Ali Osman* ili Kanunnama o organizaciji države iz vremena sultana Mehmeda Fatiha. Ovaj zakonik se sastoji iz uvoda i tri dijela. Prvi dio govori o sultanskom savjetu (*Divan-i Humayun*). Drugi dio govori o sultanatu a treći dio o krivičnim sankcijama. (Karčić, Fikret, *Moderne pravne kodifikacije*, Sarajevo, 2006., str. 22)

šerijatskog kao vjerskog prava, nazivalo državnim ili kanunskim pravom.⁶⁷ Pored kanuna, sultani su objavljivali svoje pojedinačne odluke i u posebnim naredbama, zvanim *fermani*⁶⁸, a kasnije u svečanim poveljama, poznatim kao *hatisherifi*.⁶⁹

Šerijatsko pravo bilo je osnov i starog osmanskog krivičnog prava. Prema šerijatskom pravu, sva su se krivična djela dijelila u tri grupe. U prvu su grupu spadala ona krivična djela za koja su kazne bile tačno određene (*hadd*). Tu su se ubrajali blud (*zinaluk*), kleveta, upotreba alkoholnih pića, krađa i razbojništvo. Smatralo se da su ova djela direktno uperena protiv vjere i javnog morala, pa ih je u tom smislu država službeno progonila i strogo kažnjavala. U drugu su grupu spadala ona krivična djela za koja su kao kazna bili predviđeni odmazda (*kisas*) ili plaćanje umira (*diyjet*). To je, očigledno, bio ostatak starog rodovsko-plemenskog sistema krvne osvete (*ius talionis*), po načelu oko za oko, zub za zub. Konačno, u treću su grupu spadala ona krivična djela za koja je bila predviđena samo vrsta kazne, kao što je batinanje (*ta`zir*) ili globa, odnosno novčana kazna (*džerima*).⁷⁰

U izvorima šerijatskog prava krivična djela iz prve dvije grupe nabrojana su poimenično i jasno definirana, dok djela koja spadaju u treću grupu nisu unaprijed predviđena (npr. uvreda, lihva, prevara, lažno mjerenje, lažno svjedočenje, bježanje iz vojske, povreda stana, itd.).⁷¹ Pravo tačnog

⁶⁷ Kanunname su mogle biti opće i sandžačke. Prve su važile za cijelu carevinu, a druge za određeni sandžak. (Festić, R., *Opća historija države i prava*, str. 204)

⁶⁸ Ferman (*fèrmān*) predstavlja svaki nalog ili ukaz osmanskog sultana. U užem smislu, taj izraz se primjenjivao na sultanovu naredbu, koja u zaglavlju nosi njegov znak (*tuğra*) i koji je napisan u specifičnoj formi. (Smailagić, N., *Leksikon islama*, str. 185)

⁶⁹ Imamović, M., *Historija države i prava BiH*, str. 190-191.

⁷⁰ Ibidem, str. 191.

⁷¹ Obavezni izvori šerijatskog prava su *Kur`an* i *suna* (*hadis*). Ovi izvori nisu u strogom smislu riječi i normativni akti, pa je njihova primjena zahtijevala različite metode tumačenja. Postupak tumačenja šerijatskog prava naziva se *idžtihad*. Time se analogijom (*kijas*) stvaralo pravo na osnovu osjećanja pravičnosti (*istihsan*) i opće koristi (*istislah*). Da bi se i pravičnost i opća korist objektivizirali u primjeni šerijatskog prava, rano je uveden princip konsenzusa (*idžma*). To je značilo da su kvalificirani islamski učenjaci i pravници jedne epohe morali saglasno verificirati određeno pravno tumačenje. Na taj način je, kao sistem normi, nastalo šerijatsko pravo, što znači da je bilo rezultat pravne nauke (*fikh*). (Imamović, M., *Historija države i prava BiH*, str. 190)

propisivanja krivičnih djela i odmjeravanje visine kazne, iz treće grupe, Šerijat je prepustio poglavaru muslimanske države. Tako je u Osmanskom carstvu sultan kao šef države odmjeravao svojim kanunnamama vrstu i visinu kazne za mnoga krivična djela (siyaset). Centralna osmanska vlast se pri tome rukovodila vlastitom procjenom svojih administrativnih, finansijskih i političkih potreba i koristi. Smatralo se da kanun izražava upravnu praksu i običaje (urfi osmani), da je kao takav ispod Šerijata i da mora biti suglasan običajima (adat) ili pravnim precedentima (emsal) država na čijoj je teritoriji uspostavljena osmanska vlast. Koncipiranje teksta kanuna vršeno je u kancelariji visokog dvorskog službenika (nišandži), ocjenjivao ga je veliki vezir (sadr-i azam), a u posebno važnim slučajevima potpisivao ga je i sam sultan (hatt-i šerif). Original je čuvan u arhivima Carskog divana, a kopije su upućivane službenicima, zaduženim za provođenje određenih kanuna (sandžakbezi, kadije, emini, itd.). Kanuni koji se tiču stanovništva obznanjivani su putem telala na trgovima, u džamijskim haremima ili ih je kadija čitao pred uglednim građanima.⁷²

Sudsku vlast u osmanskoj državi vršio je kadija koji je, iako je u prvom redu bio organ pravosuđa, vršio i dužnost organa opšte nadležnosti. Kadija je vodio i presuđivao građanske i krivične sporove po šerijatskom pravu. U njegovu isključivu nadležnost spadalo je rješavanje svih građansko-pravnih sporova među muslimanima.⁷³ Nemuslimani su većinu tih sporova rješavali na osnovu svog milletskeg prava. U Osmanskom carstvu je živio veliki broj etnički, vjerski i jezički raznorodnog nemuslimanskog stanovništva. To su u prvom redu bili kršćani pravoslavne vjeroispovijesti i jevreji. Oni su, u skladu sa islamskim propisima, kao narodi „knjige“ uživali status zaštićene manjine. To su bili tzv. milleti.⁷⁴ Pripadnici svakog milleta, čiji je vjerski poglavar živio u Osmanskom carstvu i bio osmanski podanik, uživali su

---

⁷² Karčić, Fikret, *Istorija šerijatskog prava*, Sarajevo, 1997., str. 83.

⁷³ Sućeska, A., *Organizacija lokalne vlasti u Osmanskom carstvu do kraja XVII vijeka*, str. 252.

⁷⁴ Danas „millet“ na turskom znači „nacija“, u modernom smislu te riječi. Tako „Türk milleti“ znači „turska nacija“. (Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1989., str. 463) Odmah po osvajanju Istanbula, 1454. i 1455. godine, osnovani su i prvi milleti – grčki i jevrejski, a godine 1461. i gregorijanski jermenski pravoslavni millet. Historija osnivanja ovih milleta je evolutivni proces, ograničen najprije na glavni grad, ali sa tendencijom da se njegova vlast vremenom proširi na čitav prostor carstva. (Kicikis, D., *Osmanlijsko carstvo*, str. 20)

na personalnoj osnovi određenu vjersku samoupravu i zaštitu. Oni su svoje privatnopravne, prije svega statusne i porodične odnose regulirali na osnovu svog vjerskog ili kanonskog prava. Međutim, kadija je bio dužan da na zahtjev nemuslimana presudi i njihove personalne i privatnopravne sporove. U tom slučaju, on je spor rješavao na osnovu šerijatskog a ne milletskeg prava.⁷⁵

Kadija je, općenito, smatran čuvarom zakona i izvršiocem naredaba centralne vlasti. On je u tom smislu vršio nadzor nad radom i djelovanjem svih vojno-upravnih organa i drugih službenika na području svog kadiluka, te o tome izvještavao vezira i cara. Kadija je po službenoj dužnosti vodio poslove starateljstva nad maloljetnicima i ostalim pravno nesposobnim licima. Isto tako je vršio nadzor nad poslovanjem vakufa kao muslimanskih vjerskih zadužbina. U prisustvu kadije određivane su cijene (narh) u čaršiji pojedinoj robi, a posebno prehrambenim artiklima. O svim poslovima koje je obavljao, kadija je vodio posebne knjige ili protokole zvane sidžili. Tu je upisivao sve vlastite sudske odluke i naredbe organa centralne vlasti. Svim suđenjima i vijećanjima kod kadije prisustvovao je jedan broj (desetak) vjerodostojnih ljudi, muslimana i nemuslimana, koji su bili svjedoci pri sklapanju raznih ugovora i vođenju sudskog spora. Oni su predstavljali jednu vrstu neformalne porote, zvane šuhudulhal.⁷⁶

Prema rangu, postojale su tri vrste kadija: obični kadija, zatim mula, koji je bio zadužen za veće oblasti (mulaluci), u koje su ulazila područja više kadiluka i naib, koji je bio ovlašten zastupnik mule za rješavanje pojedinih specijalnih pitanja na području njegove nadležnosti. Bez obzira na ova tri ranga kadija, u osmanskome sudstvu nije postojala institucija apelacije, tj. žalbe višem sudu. Stranka koja bi bila nezadovoljna prvom presudom mogla je obnoviti postupak, ali pred istim kadijom. Pored kadije, organ sudske vlasti u širem smislu riječi bio je i muftija, kao najpozvaniji islamski učenjak u jednoj pokrajini. On je kao takav bio nadležan za izlaganje i tumačenje prava. Svoja pravna rješenja ili mišljenja muftija je davao u obliku odgovora kako da se riješi izvjesno konkretno šerijatsko pitanje. Ta su se njegova

⁷⁵ Imamović, M., *Historija države i prava BiH*, str. 186.

⁷⁶ Avdo, Sućeska, *Državno-pravni razvitak Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1997., str. 53; Imamović, M., *Historija države i prava BiH*, str. 192-193.

riješena ili mišljena zvala fetva.⁷⁷ Autoritativne fetve na nivou carstva je izdavao istanbulski muftija (Šejhu-l-islam).⁷⁸

2.4. Specifičnosti spahijsko-timarskog sistema

Društveno-ekonomski i politički sistem osmanskog feudalizma u mnogo čemu se razlikuje od zapadnoevropskog i bizantskog, koji nastaju razvitkom suprotnosti robovlasničkog društveno-ekonomskog i političkog sistema Rimske imperije. U ovom sistemu je centralna vlast uspjela da stvori čvrstu povezanost feudalnog posjeda sa vojničkim uređenjem i društvenom organizacijom. Opća karakteristika osmanskog feudalizma je, kao u feudalizmu uopće, u klasnoj suprotnosti između vladajuće feudalne klase i kmeta. Za razliku od zapadnoevropskog i bizantskog feudalnog sistema, u kojem je feudalac bio apsolutni gospodar na svom lenu i uživao ga trajno i nasljedno, feudalac Osmanske države uživao je samo u vidu rente materijalna dobra sa svog lena, koje mu je davano uglavnom na određeno vrijeme, i on nije bio apsolutni gospodar toga lena.⁷⁹ Renta njegova posjeda bila je tačno određena, kao i granica toga posjeda. Ovaj faktor je upravo spriječio proces daljeg razvitka onih odnosa koji su se javili u drugim feudalno-klasnim sistemima, ali je uslovalo konstituisanje vrlo razvijenog i specifičnog sistema administracije.

---

⁷⁷ Fetve u Osmanskom carstvu su imale karakterističnu formu. Bilo je to hipotetičko pitanje, stilizovano tako da se dobije nedvosmislen odgovor. Umjesto imena stvarnih lica korištena su fiktivna, što odgovara praksi rimskih jurisconsulta. Muftija je bio dužan da navede izvor na kome je zasnovao svoju fetvu. Po svom pravnom karakteru, fetva je bila obavještenje o pravu i nije bezuslovno obavezivala kadiju. To je zato što muftija donosi fetvu na osnovu činjenica koje mu predoče stranke, pa je i fetva apstraktna. Kadija ispituje da li slučaj o kome sudi odgovara činjenicama na osnovu kojih je izdata fetva. Ukoliko nađe da je činjenična osnova ista, fetva se prihvatala, a ukoliko nađe suprotno, fetva se odbija. (Karčić, F., *Istorija šerijatskog prava*, str. 92-93)

⁷⁸ Od vremena sultana Murata II (1421.-1451.) muftija osmanske prijestolnice naziva se šejhu-l islam. Njemu je priznato pravo autoritativnog tumačenja šerijatskog prava. U vrijeme Mehmeda II Fatiha, Šejhu-l islam je dobio rang jednak rangu velikog vezira. Šejhu-l islam je bio nadležan da izdaje ovlaštenja (*menšure*) muftijama širom carstva. Na osnovu ovih ovlaštenja, službeno postavljene muftije u pokrajinama bili su dužni da izdaju fetve prema vladajućem tumačenju hanefijske pravne škole. (Karčić, F., *Istorija šerijatskog prava*, str. 92; Inaldžik, H., *Osmansko carstvo*, str. 244-245)

⁷⁹ Uzunçarşilioglu, Hakki, *Zemlja i narod u Anadoliji u XIV i XV stoljeću*, POF, I, Sarajevo, 1950., str. 170.

Klasično osmansko agrarno uređenje poznato je kao timarski sistem. Tim sistemom određen je ne samo karakter i oblik provincijske administracije carstva, nego istovremeno njegova cjelokupna finansijska, socijalna i agrarna politika.⁸⁰ Timarski sistem je uvjetovan potrebom da se velika carska vojska izdržava i održava na osnovama srednjovjekovne, u osnovi naturalne privrede. Sve agrarne i finansijske ustanove u tom sistemu bile su u službi vojnih potreba države i njene administracije.⁸¹ Timarski je sistem počivao na vrhovnom pravu vlasništva nad zemljom koja pripada državi. Ta državna zemlja se nazivala erazi miri i obuhvatala je svo obradivo zemljište i najveći dio šuma.⁸² Sultan, kao nosilac vrhovnog prava vlasništva, dijelio je državnu zemlju na uživanje pojedinim feudalcima ili spahijama kao naknadu za obavljanje određenih funkcija i dužnosti, najčešće vojne službe.⁸³ Takvi su se spahijski posjedi zvali timarima.⁸⁴ Timar je, prema tome, bio feudalni posjed koji je svom uživaocu donosio prihod od kojeg kao vojnik-konjanik može sebe izdržavati, te na poziv sultana sa opremljenim konjem i oružjem ići u rat. U načelu, timar je mogao svom uživaocu donijeti godišnji prihod do dvadeset hiljada akči

---

⁸⁰ Odlike osmanskog feudalnog poretka moraju se shvatiti u kompleksnoj historijskoj određenosti. Ne može se osmanski poredak u svom klasičnom obliku posmatrati samo kroz agrarne odnose. On je nastao evolucijom koja se odvijala u okvirima velikih osvajanja, stvaranja imperije. U tom procesu on je prolazio kroz manje ili veće modifikacije, zavisno od područja koje je dolazilo u sastav Osmanskog carstva. (Đurđev, Branislav, *Prilog diskusiji o osmanskome društvenome poretku*, Prilozi, XIII, Sarajevo, 1977., str. 69)

⁸¹ U Osmanskom carstvu su postojala dva oblika agrarnog uređenja. Prvi je timarski sistem, za čije se postojanje vezuje uspon i najveća moć carstva. Drugi je čiflučki sistem, nastao i razvio se u procesu opadanja moći carstva i njegove konačne propasti. (Imamović, M., *Historija države i prava BiH*, str. 195-196)

⁸² Sućeska, Avdo, *Istorija države i prava naroda SFRJ*, Sarajevo, 1974., str. 100.

⁸³ Sućeska, Avdo, *Neke metodološke napomene o pitanju izučavanja ekonomsko-društvenog položaja naših naroda i narodnosti u Osmanskoj državi*, Godišnjak Pravnog fakulteta, XXV, Sarajevo, 1977., str. 473-474.

⁸⁴ Sama riječ *timar* je perzijskog porijekla i znači njegovati, čistiti i uredno hraniti konja. (Škaljić, A., *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, str. 617)

(aspri).⁸⁵ Međutim, većina timara u praksi su bili mali posjedi, koji su svojim korisnicima donosili u prosjeku godišnje dvije do tri hiljade akči. Po nazivu ovog osnovnog oblika feuda, cjelokupni se osmanski feudalni sistem zvao timarski sistem, odnosno timarska (spahijska) organizacija. Uživaoci timara obično su nazivani spahijama, timarnicima ili timarlijama.⁸⁶

Pored timara, postojala su i veća feudalna dobra, i to zijameti i hasovi. Zijamet je bio feudalno dobro, koje je svom uživaocu moglo u principu donijeti godišnji prihod od dvadeset do sto hiljada akči. Uživaoci zijameta zvali su se zaimi. Još veći posjedi bili su hasovi koji su bili vezani za određenu funkciju, obično sandžak-bega, beglerbega, velikog vezira i članove Carskog divana. Ovi su posjedi donosili godišnji prihod od preko sto hiljada akči. Te je prihode uživao onaj od spomenutih funkcionera koji je u određenom trenutku obavljao datu funkciju. Uživaoci hasova nisu neposredno upravljali svojim imanijama, nego su to radili preko njima potčinjenih subaša.⁸⁷ Sultan je dio zemlje zadržavao za sebe, kao svoje lične feudalne posjede. Takvi su se posjedi nazivali carskim hasovima.⁸⁸

Između timara, na jednoj strani, i zijameta i hasova na drugoj, postojale su znatne razlike. Pored spomenutih razlika u prihodima, treba istaći i to da

---

⁸⁵ Akča ili aspra (*akçe*) je sitni srebrni novac koji je najvjerojatnije iskovan u vrijeme Osmana, osnivača emirata, ali je jaču monetu iskovao Orhan (1324.–1362.) i ona je u njegovo vrijeme bila teška više od jednog grama (1152 grama). Vrijednost akče tokom vremena se mijenjala, naročito tokom finansijskog zamora Osmanskog carstva, kada njena vrijednost pada, pa je krajem XV stoljeća vrijednost akče težila oko 0,75 grama. Za vrijeme sultana Murata I iskovan je bakarni novac (septembar 1388.), a prvi osmanski zlatnici pojavili su se 1425. godine, za vrijeme vladavine Murata II. (Više o vrijednosti akče vidjeti u Hadžibegić, H., *Rasprava Ali Čauša*, GZM u BiH, Sarajevo, 1948., str. 144; Smailagić, N., *Leksikon islama*, str. 20)

⁸⁶ Imamović, M., *Historija države i prava BiH*, str. 195; Sućeska, A., *Državno- pravni razvitak BiH*, str. 27-28.

⁸⁷ Subaša (subaši) – vojni zapovjednik, glavar, vojvoda. U najranijem periodu osmanske historije subašom se zvao vojno-administrativni upravnik manje oblasti u jednoj provinciji, a naročito većih naselja; svako znatnije mjesto imalo je svog subašu, postavljenog u određenoj oblasti od strane višeg organa, npr. sandžak-bega. Već u XV i XVI stoljeću subašom se nazivaju i vojno-administrativni upravnici pograničnih vilajeta, većih pograničnih oblasti koje su se zvale subašiluci. (Karčić, Fikret, *Pravni tekstovi – odabrani izvori za Opću historiju države i prava*, Sarajevo, 2004., str. 128)

⁸⁸ Imamović, M., *Historija države i prava BiH*, str.195.

su timari bili neslobodni posjedi (serbestsiz), što je značilo da su njihovi uživaoci imali samo ekonomski imunitet, tj. pravo na ubiranje feudalne rente. Nasuprot tome, zijameti i hasovi su bili slobodni (serbest) posjedi, na kojima su njihovi uživaoci, pored ekonomskog, imali i administrativni imunitet.⁸⁹ To znači da su pored ubiranja rente istovremeno vršili upravno-policijsku vlast nad naseljenicima svog posjeda. Odatle je u socijalno-političkom položaju i rangu između timarlija i zaima postojala znatna razlika. Timarlije su kao vojnici bili obični konjanici, dok su zaimi, u pravilu, bili određeni zapovjednici spahijske konjice, pa su često nosili titulu bega.⁹⁰

Međutim, treba istaći da je pravna priroda timara, zijameta i hasova principijelno bila ista. Njihovi su uživaoci posjede dobivali lično i pod uslovom vršenja vojne ili neke druge službe. Sve su to mogli uživati samo dotle dok su vršili službu za koju su dobili posjed.⁹¹ Odatle su spahije ili feudalci u Osmanskom carstvu daleko više bili potčinjeni sultanu, kao svom senioru, nego feudalci na Zapadu. Upravo je zato Osmansko carstvo moglo u prvim stoljećima svog postojanja i uspona jačati i napredovati. Kasnije su feudalni posjedi (timari i zijameti) postali i nasljedni. Nasljeđivali su ih spahijski sinovi pod određenim uvjetima. Prve odredbe o nasljeđivanju timara potiču, navodno, od osnivača Osmanske države Osmana (1288.–1326.), što je kasnije dalje uređeno zakonskim odredbama Murata I (1362.–1389.) i još bolje precizirano i sistematizovano zakonskim propisima sultana Sulejmana I Zakonodavca (1520.–1566.). Isto tako, po pravilu, nije nasljeđivan čitav timar i zijamet, kao što s druge strane svi sinovi, po pravilu, nisu nasljeđivali jednake dijelove. Veličina nasljednog dijela zavisila je od veličine timara i zijameta koji je nasljeđivan, zatim od toga da li je spahija umro ili poginuo na bojnopolju, te od toga koliko je nasljednik bio star. Od druge polovine XVI stoljeća timar je mogao pod određenim uvjetima

---

⁸⁹ Sućeska, A., *Organizacija lokalne vlasti u Osmanskom carstvu do kraja XVII vijeka*, str. 234-235.

⁹⁰ Imamović, M., *Historija države i prava BiH*, str. 196.

⁹¹ Spahije na svojim posjedima nisu vršili upravne i sudske funkcije nad stanoništvom koje je bilo naseljeno na tim područjima. Spahije nisu nikad stekli pravo da donose pravne propise, niti da sude svojoj raji. (Festić, R., *Opća historija države i prava*, str. 200)

naslijediti spahijin unuk.⁹² U prvoj polovini XVII stoljeća nastupile su i još neke modifikacije u korist spahija u nasljeđivanju timara i zijameta, naročito s obzirom na veličinu nasljednih dijelova.⁹³

U timarskom sistemu su pored državne zemlje (erazi mirije) postojale i druge kategorije zemljišnog vlasništva. To su na prvom mjestu bila vakufska i mulkovna (privatna) dobra. Po šerijatskom pravu, vakuf je dobro ili imovina koju zavještač (vakif) dobrovoljno ostavlja na javnu upotrebu i općekorisne svrhe. Uvakufiti se mogla samo nepokretna imovina, kao što su zemlja, stambene zgrade i privredni objekti. Takva imovina je bila imobilizirana, odnosno izuzeta iz pravnog prometa. Ta se imovina više nije mogla prodati ili na drugi način otuđiti. Činom uvakufjenja gasilo se dotadašnje

---

⁹² I za kršćanske spahije vrijedila su ista pravila prilikom dodjeljivanja, prelaženja i nasljeđivanja timara, kao i za muslimane. Ovdje razlika u vjeri nije dovela ni do kakve diskriminacije. (Inaldžik, Halil, *Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva*, POF, III-IV, Sarajevo, 1952./53., str. 41)

⁹³ Sućeska, Avdo, *O nasljeđivanju odžakluk timara u BiH*, Godišnjak Pravnog fakulteta, XV, Sarajevo, 1967., str. 512; U Bosni je sistem nasljeđivanja spahijskih posjeda bio drugačiji nego u ostalim zemljama Balkana. U Bosni su vrlo rano uspostavljeni tzv. *odžakluk timari*. Nasljeđivali su ih prvo sinovi spahija, a ako nije bilo sinova onda njihova braća, a ako nije bilo braće, onda ostali najbliži srodnici po muškoj liniji. Kasnije se to pravo proširilo i na srodnike po ženskoj liniji. (Više o ovome vidjeti u Hadžibegić, H., *Rasprava Ali-čauša iz Sofije o timarskoj organizaciji u XVII stoljeću*, str. 184-196; Filipović, Nedim, *Odžakluk-timari u Bosni i Hercegovini*, POF, V, Sarajevo, 1954./55., str. 251-274) U Bosni je već početkom XVI stoljeća ozakonjena praksa da se timari i zijameti dodjeljuju isključivo domaćim ljudima (kanunnama Bosanskog sandžaka iz 1516. godine). Odžakluk-timari su ozakonjeni beratom bosanskog beglerbega Mustafepaše Ajaspašića, neposredno poslije velikog poraza osmanske, pretežno bošnjačke vojske pod Siskom 1593. godine. U tom boju je pao Hasan-paša Predojević, zajedno sa oko 7.000 bosanskih spahija. (Sućeska, Avdo, *Evolucija unasljeđivanju odžakluk-timara u Bosanskom pašaluku*, Godišnjak Društva istoričara, XIX, 1970./71., str. 33) Ovaj berat je više puta potvrđivan fermanima sultana. Odžakluk-timari su višestruko uticali na jačanje društvenog i političkog položaja krupnih spahijskih porodica i doprinijeli su ubravanju procesa čišćenja u interesu njihovih uživalaca, koji su svoje timare postepeno pretvarali u čifluke i na taj način ustvari postajali vlasnici zemlje (čifluk-sahibije). Ustanova odžakluk-timara na taj način dovela je do konzerviranja svih feudalnih posjeda, bez obzira na njihovu veličinu, čime je omogućila njihovim uživaocima da se djelotvornije odupru mogućim zloupotrebama nosilaca provincijske upravne vlasti. Zahvaljujući učvršćenju ustanove odžakluk-timara i svijesti o svojim pravima, timarska ili spahijska organizacija u Bosni je bila jača nego u bilo kojem drugom dijelu Osmanskog carstva. (Imamović, M., *Historija Bošnjaka*, str. 123-124)

pravo vlasništva. O svemu tome vakif je izdavao vakufnamu (povelju ili zakladnicu) koju je ovjeravao nadležni šerijatski sud. Time je određeni vakuf (zaklada) postajao punovažnim. Šerijatski sud je istovremeno, obično na prijedlog vakifa, postavljao muteveliju (upravnika) koji je vodio poslove datog vakufa.⁹⁴

Mulk (erazi memluke) je bio privatna svojina za razliku od erazi mirije, državnog vlasništva. To je sa pravnog stanovišta na prvom mjestu značilo da je posjednik mulka imao neograničeno pravo raspolaganja svojim posjedom. Posjednik je mogao svoj mulk za života prodati ili na drugi način otuđiti, a u slučaju smrti njegova su mulkovna dobra nasljeđivana po odredbama šerijatskog prava. Mulkom (milać/miljać), odnosno privatnim vlasništvom, obično su bili obuhvaćeni kuća sa okućnicom, baščom i pola dunuma zemlje (pet stotina kvadratnih metara).

Veliki posjedi (timari i zijameti) su bili sastavljeni od sitnih seljačkih posjeda ili zemljišnih parcela. Posjedi seljaka muslimana nazivali su se čiflucima, a seljaka kršćana baštinama.⁹⁵ Te su posjede obrađivali seljaci koji su time izdržavali sebe i istovremeno podnosili terete u korist spahija (feudalaca) i države. Feudalno zavisni seljaci su u Osmanskoj državi općenito nazivani rajom, bez obzira da li su bili muslimani ili kršćani. Obaveze seljaka u timarskom sistemu su bile dvojake, tj. prema spafijama (feudalna renta) i prema državi. Renta je u timarskom sistemu imala prirodni karakter. Seljak je bio obavezan da spahiji kao svom zemljišnom gospodaru daje jednu desetinu od osnovnih

---

⁹⁴ Iz uvakufljene imovine najčešće su se podizale i izdržavale džamije i drugi vjerski objekti, zatim *imareti* (javne kuhinje), *musafirhane* (besplatna konačišta), vodovodi, javne česme i dr. Vakuf je, u pravilu, bio opći i samostalni (*srf*), čijim se je dobrima koristila muslimanska zajednica, ali i nemuslimani. Vakufi su rjeđe bili porodični (*evladijet*), a njihova su se sredstva samo djelomično trošila u vakufske svrhe, a ostatak su koristila djeca i potomci (*evlad*) zavještača. (Imamović, M., *Historija države i prava BiH*, str.196-197)

⁹⁵ Sućeska, A., *Državno-pravni razvitak BiH*, str. 31; Termin *baština* (čifluk) Osmanlije su, kao vlasničku kategoriju, preuzeli iz srpskog i bosanskog srednjovjekovnog prava i koristio se samo na ovom prostoru. Posjednici baština su uživali sva vlasnička prava, uz uslov izvršavanja odgovarajućih obaveza u korist Osmanske države i feudalaca (spahija). Za razliku od spahija, seljaci su imali pravo da prodaju i na drugi način otuđuju i nasljeđuju svoje baštine. (Imamović, M., *Historija države i prava BiH*, str. 199)

zemljoradničkih proizvoda (ušur).⁹⁶ Pored ove osnovne feudalne rente, seljaci su bili obavezni i na razna druga povremena davanja (takse) koja su se nazivala baduhava (badava) dažbine. Te takse u vidu pristojbi davane su na pčele, mlinove, vjenčanja, prodaju imanja i slično. Ove takse su bile tačno fiksirane u osmanskim kanunima, tako što je na ime „rusumata“ (takse) svaka nemuslimanska kuća plaćala 22 akče po odrasloj muškoj glavi (ispendže), dok su muslimani plaćali po 25 akči po jednoj kući (resmi čift).⁹⁷

Seljaci su, pored davanja spahijama, bili opterećeni i određenim obavezama u korist države.⁹⁸ Te su obaveze donekle bile različite, s obzirom na vjersku pripadnost raje. Osnovno davanje nemuslimanske raje u korist države bio je harač (tzv. glavarina ili džizja). Harač je u Osmanskom carstvu plaćao svaki odrasli muškarac nemusliman. Pravni osnov njegovog ubiranja (u početku je iznosio 35 akči, a sa krizom carstva rastao je i iznos harača) nalazio se u činjenici da su kršćani i jevreji kao „narodi knjige“ imali u svakoj muslimanskoj državi status zaštićene manjine. Plaćanjem ovog osobnog poreza izražavala se pokornost državi, koja je bila obavezna da jamči i štiti ličnu i imovinsku sigurnost onima koji taj porez plaćaju. Osim toga, nemuslimani u Osmanskom carstvu nisu bili obuhvaćeni vojnom obavezom, pa se harač smatrao naknadom za nesluženje vojske.⁹⁹

---

⁹⁶ Spahije su osim toga imali pravo na tzv. *priselicu* (*salariju*), koja se sastojala u obavezi seljaka da mu prilikom obilaska sela daju smještaj i hranu. Pošto spahije nisu uvijek zalazili kod seljaka, seljaci su bili dužni da u ime priselice daju određeni ekvivalent spahiji u svojim proizvodima. Ušur i salarija nisu značili deset posto u matematičkom smislu, nego su obično iznosili jednu sedminu do jedne osmine seljakovih proizvoda, zavisno od datih poljoprivrednih kultura. (Sućeska, A., *Državno-pravni razvitak BiH*, str. 32)

⁹⁷ Nešto povoljniji položaj od ostalih seljaka imalo je tzv. vlaško stanovništvo (stočarsko stanovništvo). Osmanlije su različitim povlasticama nastojali ovo stočarsko stanovništvo prevesti na zemljoradnju i naseliti u raznim ratovima i epidemijama kuge opustošenim ravničarskim krajevima. Vlasi nisu imali drugih obaveza, osim što su od svake kuće plaćali jedan dukat (tzv. *filurija*). Vlasi su obično imali svoju posebnu, katunsku organizaciju. (Imamović, M., *Historija države i prava BiH*, str. 200)

⁹⁸ Pored redovnih, često su ubirani i izvanredni nameti u korist provincijske i lokalne vlasti. Više o ovome vidjeti u Sućeska, Avdo, *Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVII vijeku i pojava nameta tekâlif-i şâkka*, POF, X–XI, Sarajevo, 1960./61., str. 75–111.

⁹⁹ Fiskalne obaveze propisane Šerijatom bile su zemljišni porezi (*ušur*, *harač*) i glavarina (*džizja*). U Osmanskom carstvu su ova dva poreza spojena u jedan, poznat pod nazivom *harač*, koji je plaćan kao nadoknada za oslobađanje vojnih dužnosti. (Imamović, M., *Historija Bošnjaka*, str. 117; Isti, *Historija države i prava BiH*, str. 200)

Kao rezime, možemo ovdje istaći nekoliko činjenica: klasni sistem Osmanskog carstva vukao je svoje porijeklo iz društvenog ustrojstva starih bliskoistočnih država. U svrhu oporezivanja, svi su osmanski podanici, kako muslimani tako i nemuslimani, bili podijeljeni u dvije osnovne klase – vojničku (asker) i podređenu (raja). U vojničku klasu su spadali pripadnici svih vojnih formacija, ulema i upravno i sudsko činovništvo. Vojničkoj su klasi pripadali i članovi njihove uže i šire porodice, kućna posluga i robovi. Na drugoj strani, podanici koji su se bavili zemljoradnjom, stočarstvom, zanatstvom ili trgovinom, smatrani su rajom, kako nemuslimani tako i muslimani. Izuzetno teško ostvariva bila je mogućnost prelaska iz klase raje u vojnički red, jer se u načelu smatralo da se nered u carstvu može izbjeći samo „ukoliko svako ostane u svojoj klasi“, onako kako je upisano u službeni defter. Onaj ko se posebno istakao u borbi mogao je dobiti povelju (berat), koja je predstavljala vojnički status.¹⁰⁰

2.5. Vojna organizacija u Osmanskom carstvu

Osmanska kopnena vojska bila je dugo vremena najbrojnija i najefikasnija na evroazijskom i sjevernoafričkom prostoru, a ratna mornarica dorasla flotama tadašnjih najjačih zapadnih država. Osmanskom sultanu stajao je na raspolaganju razgranati i snažni državni aparat koji je, uz jaku vojsku, održavao kontrolu i sprovodio red, čuvajući poredak u ogromnoj imperiji veoma različitog etničkog sastava.¹⁰¹ U okviru vojne organizacije Osmanskog carstva postojala su dva osnovna roda vojske: spahijska konjica i pješadijski janjičarski korpus.¹⁰² Međutim, nešto šire osmanska vojska se može podijeliti i u pet rodova: konjicu, pješadiju, artiljeriju, mornaricu i specijalne jedinice. Spahijska konjica je bila tipična feudalna vojska, koja je funkcionirala na principu vazalnih obaveza timarlija prema sultanu. Spahijska konjica je predstavljala stub čitave države i glavnu snagu svih osmanskih osvajačkih

---

¹⁰⁰ Više o načinima i mogućnostima dobivanja berata vidjeti u Selmanović, Medžida, *Berat kao diplomatska vrsta u turskoj arhivistici*, POE, XXXV, Sarajevo, 1985., str. 169-208.

¹⁰¹ Za vrijeme vlade sultana Selima II, poslije osvajanja Cipra (1573.) i Tunisa (1574.), Osmansko carstvo zahvatalo je najveću teritoriju: od istoka na zapad 7.000 kilometara, od juga na sjever 5.000 kilometara, ukupne površine od oko 8 miliona kvadratnih kilometara, sa preko 20 miliona stanovnika. (Plesić, Muhidin, *Bošnjaci na svjetskim ratištima*, Sarajevo, 1996., str. 34)

¹⁰² *Istorija makedonskog naroda*, str. 216.

pohoda. Spahije su morali biti u stalnoj pripravnosti, uvijek spremni da na poziv sultana krenu u vojni pohod. Svaki spahija je, zavisno od veličine svog timara ili zijameta i iznosa svojih prihoda, bio dužan povesti sa sobom određeni broj pješaka (tzv. džebelija).¹⁰³ Spahijskom konjicom, odnosno vojskom jednog ejaleta zapovijedao je beglerbeg. Sandžak-beg i alaj-beg su zapovijedali vojskom jednog sandžaka.¹⁰⁴

Za razliku od spahija, janjičari su bili stalna najamnička vojska. Smatra se da je janjičarski korpus, na nivou carstva, uspostavljen početkom vladavine sultana Murata I (1362.–1389.). Cijelim korpusom komandovao je janjičarski aga, a korpus se dijelio na više kola (krila ili odjela) i odžaka kojima su komandovale kulage (kolage). Broj janjičara bio je ograničen na korpus od osam do deset hiljada dobro izvježbanih i opremljenih pješaka, koji su živjeli strogim vojničkim životom. Oni u početku nisu mogli ni da se žene, jer su odgajani tako da čitav svoj život posvete vojnoj službi u korist sultana i osmanske državne ideje. Kao takvi, janjičari su predstavljali glavni oslonac centralnim vlastima u zaštiti političkog poretka i socijalno-ekonomskih odnosa u carstvu. Prilikom vojnih pohoda, janjičarske trupe su se nalazile uvijek uz sultana, kao njegova neposredna pratnja i zaštita. U boj su obično ulazili pred kraj bitke, kako bi protivniku zadali posljednji i odlučujući udarac.¹⁰⁵ Janjičarima su dodjeljivani i drugi zadaci: u prijestolnici oni su obezbjeđivali javni red i borili se protiv požara, a također su štitili Divan. Jedan dio njih bio je na službi u pograničnim tvrđavama, gdje je njihovo prisustvo bilo neophodno. Također, janjičari su se pridruživali mornaričkim trupama u pomorskim trupama.¹⁰⁶

---

¹⁰³ Pored sebe samog, timarnik je morao da izdržava i opremi jednog kompletno naoružanog oklopnika (džebeliju) za svakih 3.000 akči svog prihoda. Uživaoci velikih timara morali su opremiti jednog borca na 4.000 akči prihoda, a uživaoci hasa, tj. najveći dostojanstvenici, opremali su po jednog vojnika na 5.000 akči svog prihoda. (Matuz, J., *Osmansko carstvo*, str. 67-68)

¹⁰⁴ Imamović, M., *Historija države i prava BiH*, str. 201.

¹⁰⁵ Sućeska, Avdo, *Ajani, prilogproučavanjalokalnevlastiunašimzemljamazvrijemeTuraka*, Sarajevo, 1965., str. 37-39.

¹⁰⁶ U vrijeme sultana Sulejmana Veličanstvenog, osmanska flota je brojala preko 300 ratnih lađa, a artiljerijske snage više od 300 topova. (Skaskin –Vajnštajn, *Istorija srednjeg veka*, II, str. 395)

Vremenom, počev od vladavine Sulejmana I (1520.–1566.), neprestano se povećavao broj janjičara naoružanih vatrenim oružjem, koji su bili sposobni da se uhvate ukoštac sa njemačkom pješadijom, za razliku od spahijske vojske, u kojoj su timarnici bili naoružani tradicionalnim srednjovjekovnim oružjem – lukom i strijelom, mačem i štitom. Tako je u Sulejmanovo doba janjičara bilo šesnaest hiljada, a oko 1609. godine njihov broj se popeo na trideset sedam hiljada.¹⁰⁷ Janjičari su vremenom izborili pravo da se žene i zasnivaju porodicu. Ukidanjem devširme¹⁰⁸, janjičari su sredinom XVII stoljeća izborili pravo da se njihovi redovi ubuduće popunjavaju nasljednim putem, tj. njihovim potomcima.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Nasuprot tome, broj spahija, kojih je za Sulejmanove vladavine bilo najmanje osamdeset hiljada, oko 1609. godine pao je na četrdeset pet hiljada. (Inaldžik, H., *Osmansko carstvo*, str. 69).

¹⁰⁸ *Devširma* (devširme) na turskom jeziku znači prikupljanje ili sakupljanje. Tom se riječju u Osmanskom carstvu označavao izbor i uzimanje određenog broja muške djece, obično u dobi između 14–18 godina za janjičarski pomladak, odnosno za popunu janjičarskog korpusa. Ovo regrutiranje (*joklama*) vršilo se povremeno, prema ukazanoj potrebi. Pod ovu obavezu isključivo su potpadala djeca kršćanskih seoskih žitelja koji su se bavili zemljoradnjom, dok su se gradska djeca i jedinčad izuzimala. Pošto bi mladići prispjeli u Carigrad, najbolji među njima birani su za *ičoglane*, paževe na carskom dvoru, gdje su sticali posebno obrazovanje, tj. pohađali dvorsku školu i pripremali se da zauzmu i najviše položaje u carstvu. Primjera radi, veliki graditelj Sinan (1490?–1588.) porijeklom je bio iz Kajsarije, odakle je putem devširme kao dječak doveden u Carigrad. Svoje profesionalno znanje stekao je višegodišnjim iskustvom u vojsci i u arhitektonskom odjeljenju Saraja, da bi na koncu postao sultanov glavni graditelj i tvorac mnogih zdanja širom svijeta. Devširma je definitivno ukinuta za vrijeme vladavine sultana Murata IV (1623.–1640.). Od tada su u janjičarski korpus isključivo primana djeca samih janjičara. O kontroverzama oko devširme vidjeti u Imamović, M., *Historija Bošnjaka*, str. 163 i dalje. Isto tako, više o ovom pitanju vidjeti u Matkovski, Aleksandar, *Prilog pitanju devširme*, POE, XIV–XV, Sarajevo, 1964./65., str. 273-309; Kovačević, Ešref, *Jedan dokument o devširmi*, POE, XXII–XXIII, Sarajevo, 1972./73., str. 203-209.

¹⁰⁹ Osmanska vojska je, istovremeno, u svoje plaćene trupe počela da prima mlade Anadolce, koji su umjeli da rukuju vatrenim oružjem, a poznati su pod nazivom *sejmeni* i *saridžije*. To su većinom bili mladi seoski bezemljaši koji su napuštali svoje domove. Njihovi odredi brojali su po stotinu ljudi, a u posljednjoj deceniji šesnaestog stoljeća oni će sačinjavati elitne jedinice osmanske vojske. U vrijeme mira oni su korišteni za održavanje reda po gradovima i selima, a jedan dio ih je obavljao i službu po tvrđavama. Bilo ih je i u Bosanskom ejaletu. Za razliku od ostalih vojnih rodova, nisu bili plaćeni iz državne kase. Putem nameta koje su određivali lokalni organi vlasti, plaćalo ih je mjesno stanovništvo. (Sućeska, A., *Ajani*, str. 59)

Osmanlije su pridavali i izuzetno važan značaj artiljeriji i činili su sve da dobro opreme trupe. Njihova tehnička znanja na polju izrade topova bila su nedovoljna, te su sultani dovodili, naročito tokom XV stoljeća, stručnjake iz Njemačke. Artiljeriju, koja je u osmanskoj vojsci bila prisutna od kraja XIV stoljeća, razvio je i organizirao Mehmed II, koji je u svojoj novoj prijestolnici osnovao livnicu topova (tophane). Za vrijeme Sulejmana, osmanska artiljerija doživjela je svoj procvat: to je trenutak kada je, imajući u vidu čitavu njenu historiju, ona bila najsnažniji protivnik neprijatelju, i u tehničkom i u kvantitativnom smislu. Tobdžije su obuhvatale dvije vrste boraca: artiljerce, koji su se dva puta sedmično bavili gađanjem i livce topova (dökücü), među kojima su bili majstori svih vrsta profila, koji su proizvodili čitave serije topova: ogromne poput aždaje (badžaluška) i falkoneta (darbzen), do manjih poput prangija, šajki i šakaloza.¹¹⁰

Osim toga, Carski divan je od vremena vladavine sultana Orhana počeo da izgrađuje i mornaricu, čije je sjedište bilo u Galipolju. Osmanska vlast je u mornaricu regrutovala najprije Turke, ali i Grke, Italijane, Katalonce, pa i Francuze iz Provanse. Osmanska flota se satojala u najvećoj mjeri od galija. Jedan brod je pokretalo 150 veslača, a pored komandnog kadra, na njega se ukrcavalo nekoliko artiljeraca i nekoliko desetina običnih vojnika. Najveća slabost osmanske flote ogledala se upravo u odsustvu specijalizovanih mornaričkih snaga, jer su u toku vojnih pohoda na brodovima angažirane pješadijske jedinice, janjičari ili spahije, tj. ljudi koji nisu imali iskustva u pomorskim pohodima i bio im je stran mornarički način života i ratovanja.¹¹¹

Pored ovih vojnih rodova postojali su i različiti stalni i pozadinski vojni redovi, kao što su: graničari (serhat kulu) i pripadnici mjesnih garnizona (jerli kulu), koji su pod vodstvom dizdara čuvali granicu i utvrđene gradove; zatim, tu su pripadnici stalnih tvrđavskih posada (mustahfizi); potom pripadnici pomoćnog vojnog reda, koji su popravljali mostove i uređivali puteve (juruci). Pored ovih pomoćnih vojnih redova, sastavljenih od muslimanskog stanovništva, postojali su i oni sastavljeni od kršćana

---

¹¹⁰ Istovremeno rastao je i broj ljudi u artiljeriji: broj od 695 tobdžija 1527. godine porastao je na 1204 četrdeset godina kasnije. (*Istorija Osmanskog carstva*, prir. R. Mantran, str. 232-233)

¹¹¹ *Istorija Osmanskog carstva*, prir. R. Mantran, str. 155, 244.

(vojnici i martolosi). Vojnici su, uglavnom, obavljali konjušarsku i komordžijsku službu. Martolosi su bili neka vrsta lokalne policije, pomoću koje su osmanske vlasti suzbijale unutrašnje neredе i gonile hajduke. Oni su, osim toga, kao pješaci čuvali klance, puteve i planinske prevoje, dok su kao konjanici učestvovali i u vojnim pohodima.¹¹²

LITERATURA

- Avdo, Sućeska, *Državno-pravni razvitak Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1997.
- Bašagić-Redžepašić, Safvet-beg, *Kratka uputa u prošlost BiH (Od g. 1463.–1850.)*, Sarajevo, 1900.,
- Begović, Mehmed, *Pravo u islamu*, POF, XXIV, Sarajevo, 1974.
- Bojić, Mehmedalija, *Historija Bosne i Bošnjaka*, Sarajevo, 2001.
- Durmišević, Enes, *Institucija hilafeta u Osmanskom carstvu sa posebnim osvrtom na Bosanski ejalet (Bosnu)*, Takvim za 2001., Sarajevo, 2000.
- Đurđev, Branislav, *Prilog diskusiji o osmanskome društvenome poretku*, Prilozi, XIII, Sarajevo, 1977.
- Festić, R. *Opća historija države i prava*, Sarajevo, 1998.
- Fikret, Karčić, *Istorija šerijatskog prava*, Sarajevo, 1997.
- Filipović, Nedim, *Odžakluk-timari u Bosni i Hercegovini*, POF, V, Sarajevo, 1954./55.
- Hadžibegić, H., *Rasprava Ali Čauša*, GZM u BiH, Sarajevo, 1948.
- Hadžibegić, Hamid, *Džizja ili harač*, POF, III–IV, Sarajevo, 1952./53., str. 55-135, kao i u POF, V, 1954./55.
- Hammer, von Joseph, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, I, Zagreb, 1979.
- *Historija naroda Jugoslavije*, I, Zagreb, 1953.
- Inaldžik, Halil, *Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva*, POF, III–IV, Sarajevo, 1952./53

---

¹¹² Vojnučki starješina nazivao se *ceribaša*. Kada je došlo do raspadanja klasičnih osmanskih ustanova, gasi se i vojnučka organizacija. S druge strane, starješina martolosa nazivao se *martolozbaša*, i u pravilu bio je musliman. I vojnici i martolozi su kao naknadu za vojnu službu uživali različite povlastice. (Imamović, M., *Historija države i prava BiH*, str. 203-204; Sućeska, A., *Državno-pravni razvitak BiH*, str. 46-47)

- Inaldžik, Halil, *Osmansko carstvo – klasično doba (1300.–1600.)*, Beograd, 1974.,
- Inaldžik, Halil, *Problem pojave Osmanske države*, POF, XXXV, Sarajevo, 1985.
- *Istorija makedonskog naroda*, I, Institut za nacionalnu istoriju Skoplje, Beograd, 1970.
- *Istorija Osmanskog carstva*, prir. Robert Mantran, Beograd, 2002.
- *Istorija srpskog naroda*, II, Beograd, 1982.
- Karčić, Fikret, *Moderne pravne kodifikacije*, Sarajevo, 2006.
- Karčić, Fikret, *Pravni tekstovi – odabrani izvori za Opću historiju države i prava*, Sarajevo, 2004.
- Kicikis, Dimitri, *Osmanlijsko carstvo*, Beograd, 1994.
- Köprülü, Fuad, *Porijeklo Osmanske carevine*, Sarajevo, 1955.
- Kosminski, E. A., *Povijest srednjeg vijeka*, Zagreb, 1950.
- Kovačević, Ešref, *Jedan dokument o devširmi*, POF, XXII–XXIII, Sarajevo, 1972./73.
- Luković, J. – Nižić, T., *Pregled istorije ratova*, Beograd, 1962.
- Matkovski, Aleksandar, *Prilog pitanju devširme*, POF, XIV–XV, Sarajevo, 1964./65.
- Matuz, Jozef, *Osmansko carstvo*, Zagreb, 1992.
- Mustafa, Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1996.
- Mustafa, Imamović, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1999.
- Pelesić, Muhidin, *Bošnjaci na svjetskim ratištima*, Sarajevo, 1996.
- *Povijest svijeta – od početaka do danas*, Naprijed, Zagreb, 1977.
- Selmanović, Medžida, *Berat kao diplomatska vrsta u turskoj arhivistici*, POF, XXXV, Sarajevo, 1985.
- Skaskin S.D. – Vajnštajn O.L., *Istorija srednjeg veka*, II, Beograd, 1952.
- Smailagić, Nerkez, *Leksikon islama*, Sarajevo, 1990.
- Sućeska, Avdo, *Ajani, prilog proučavanju lokalne vlasti naših zemalja u vrijeme Turaka*, Sarajevo, 1965.
- Sućeska, Avdo, *Istorija države i prava naroda SFRJ*, Sarajevo, 1974.
- Sućeska, Avdo, *Neke metodološke napomene o pitanju izučavanja ekonomsko-društvenog položaja naših naroda i narodnosti u Osmanskoj državi*, Godišnjak Pravnog fakulteta, XXV, Sarajevo, 1977.
- Sućeska, Avdo, *Organizacija lokalne vlasti u Osmanskom carstvu do*

- kraja XVII vijeka*, Godišnjak Pravnog fakulteta, XI, Sarajevo, 1963.
- Sućeska, Avdo, *Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVII vijeku i pojava nameta tekâlif-i şâkka*, POF, X–XI, Sarajevo, 1960./61.
  - Šabanović, Hazim, *Bosanski divan*, POF, XVIII–XIX, Sarajevo, 1968./69.
  - Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1989
  - Uzunçarşilioglu, Hakki, *Zemlja i narod u Anadoliji u XIV i XV stoljeću*, POF, I, Sarajevo, 1950.
  - Zirojević, Olga, *Srbija pod turskom vlašću (1459.–1804.)*, Beograd, 2007.
  - Živojinović, Dragoljub, *Uspon Evrope (1450.–1789.)*, Beograd, 2000.